

5. A bűnelkövetés pszichológiai tényezői

Farkas Johanna – Fogarasi Mihály

5.1. Alapvető kérdések és pszichológiai perspektívák

5.1.1. Problémafelvetés – bűncselekmény, elkövető és áldozat

„Akinek van lelkiismerete, szenvedjen, ha elismeri, hogy vétett.”
(DOSZTOJEVSKIJ 2004)

Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című lélektani regényében a főhős Raszkolnyikov vétkesége áll a középpontban. A főhős sajátos ideológia képviselőjeként jelenik meg, amellyel egy ember megölését próbálja megmagyarázni. Rendkívül érdekes az a pszichológiai folyamat, amely a bűn elkövetésétől a vallomás meghozatalának döntéséig, magának a bűnnek a bevallásáig, valamint a szenvedés vállalásáig tart. Az író mesterien ábrázolja monológok, álmok, képzetek leírásán keresztül azt a tudatfolyamatot, amely feltárja a gyilkos belső világát (GYÖNGYÖSINÉ KISS 1996). Betekintést enged a gyilkos elme legmélyebb bugyraiba úgy, hogy közben nem foglal állást. Raszkolnyikov alapvető álláspontja, hogy a törvény az átlagos emberek számára íródott. Számukra a betartásuk kötelező érvényű, és joggal éreznek büntudatot abban az esetben, ha bűncselekményt követnek el. Ellenben az átlag feletti emberek, például kivételes történelmi alakok ezeket a törvényeket következmények (lelkiismeret-furdalás) nélkül áthághatják, felülírhatják. Az emberölés a történet folyamatában gyakorlatilag egy próba, annak mércéje, hogy Raszkolnyikov az átlagos emberek közé tartozik-e. Azonban a mű nemcsak szépirodalmi, hanem pszichológiai szempontból is alapvető kérdéseket feszeget, amelyek egyben a kriminálpszichológia alapkérdései is. Raszkolnyikov a következő főbb kérdésekre keresi a választ:

- Determinált-e a sorsunk?
- A környezeti tényezők hatást gyakorolnak-e arra, hogy valaki bűncselekményt hajtson végre?
- A jog/erkölcs által meghatározott szabályok különböző emberek számára mennyire követendők? Mennyire vagyunk felelősek tetteinkért, és vajon felelősséget kell-e vállalnunk értük?
- Mi jellemző egy beteg elmére, és hogyan jelenik meg az illető viselkedésében az átlagtól való eltérés?

A regényhős által boncolgatott kérdések tulajdonképpen megfeleltethetők a kriminálpszichológia által megfogalmazott legfőbb kérdésköreinek, amelyek a bűnelkövetés pszichológiai tényezőit tárgyalják:

- a genetikai tényezők, az örökletesség kérdésköre;
- a környezeti hatások jelentősége;
- a szocializáció során megjelenő kritikus pontok, amelyek a társadalmi normák elfogadásának, betartásának problémáit, nehézségeit határozzák meg;
- a pszichopatológiai jelek megjelenése.

Ezen vázlatpontok mentén mutatjuk be azt az igencsak összetett és szövevényes világot, amely arra hivatott, hogy választ találjon a bűnelkövetés mögött meghúzódó pszichológiai folyamatokra.

Ehhez egyik legalapvetőbb kiindulópontunk, hogy meghatározzuk, mit tekintünk bűncselekménynek/bűnelkövetésnek, hiszen ehhez mérten beszélhetünk bűnelkövetőről és áldozatról. A büntetőjog igen alapos definícióval szolgál, azt mondja: az a szándékosan vagy gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és a törvény bünteti [Btk. 4. § (1) bekezdés]. Azonban a kriminálpszichológia nem csupán a jogrendszer által következményekkel sújtott cselekményekkel foglalkozik, hanem mélyebb viszonylatokban vizsgálja az eseményeket és az azokhoz fűződő tényezőket. Többek között:

- a bűncselekmény egyénre, a közösségre, illetve a társadalomra kifejtett hatásait;
- a bűncselekmény pszichológiai vonatkozásait (társadalmi, gazdasági, individuális tényezőit);
- az elkövetők karakterisztikáját;
- a bűnelkövetővé válás folyamatát;
- az áldozatok személyiségét;
- valamint az áldozattá válás tényezőit.

Az erőszakos magatartás mögött meghúzódó pszichés jegyek karakterisztikájához nagyban hozzájárultak a 80-as években kicsúcsosodó feminista törekvések, amelyek a nőket ért erőszakos bűncselekményeket kutatták. A bűncselekmények áldozataival készült retrospektív beszámolók, valamint a bűncselekményeket elkövetők pszichológiai vizsgálata azt eredményezte, hogy konkrétan megjelölték a személyiség maladaptív mintázatait, amelyek hozzájárulnak az erőszakos magatartás megjelenéséhez. Ezek a következők (SIEGEL 2011):

- infantilis (éretlen) személyiségstruktúra;
- önértékelési zavarok (negatív énkép);
- nyíltan megjelenő agresszív magatartás;
- a kapcsolatokban a dominanciára, hatalomra való törekvés;
- a szorongás hiánya vagy pszichopátiás jegyek mellett való megjelenése;
- a konfliktusok agresszív úton történő kezelése;
- az empátia hiánya vagy csökkent mértéke;
- alacsony szintű frusztrációs tolerancia;
- fejletlen örömkészség (annak átélésének, illetve átadásának problémái).

A bűncselekmények igen széles spektruma tovább mélyíti és bonyolítja a kérdéses területek feltárását. Ugyanis kriminálpszichológiai szempontból a legérdekesebb kérdés maga a mo-

tiváció. Lehet embert ölni a puszta haszonért, de lehet magáért az élvezetért is. A bűncselekmény kategóriája egy, azonban a háttérben meghúzódó pszichológiai konstellációk már igencsak eltérő jellegzetességeket feltételeznek az adott személyről. Ezért azon koncepciót véljük célravezetőnek a bűncselekmények pszichológiai háttérének bemutatásakor, hogy egy-egy bűncselekmény háttérében meghúzódó motivációk megértését segítő elméleteket mutatjuk be.

További nehézség, hogy a bűncselekményeket jellegükből fakadóan a maguk „természetes valójában” szinte lehetetlen vizsgálni. Rendkívül ritka azon esetek száma, amikor a bűncselekményt rögzítik. Rendelkezésünkre áll számos felvétel, ahol például azt láthatjuk, miként lök a metrósínekre egy 91 éves angol lovagot egy illető (DOMSCHITZ 2018), vagy hogyan emel kést egy igazoltató rendőrré egy muszlim nő. Azonban egyik esetben sem derül ki az elkövető anamnestikus múltja, amely jelentős mértékben segítené a helyzet pszichológiai elemzését.

5.1.2. A bűncselekmények és azok szereplőinek vizsgálata

A kriminálpszichológia a saját módszerein túl más tudományok következtetéseit is beépíti az elméleteibe, amiről más fejezetben esik szó részletesen. Aktuálisan azokat a területeket villantjuk fel, amelyek szűkebben érintik a bűnelkövetés pszichológiai mechanizmusait. Kiemelt jelentőségűnek tartjuk, hogy a más megközelítéseken alapuló kutatások eredményeit is beépítsük a kriminálpszichológiai tudásunkba, mert a tudományok integratív szemléletén keresztül pontosabban lehet a bűnelkövetés pszichodinamikáját értelmezni.

A büntető igazságszolgáltatás statisztikái

„Végig segítségért kiabáltam, de senki nem segített. Ebben a házban általánosak az ilyen dolgok. Nem szokott senki közbeavatkozni más életébe.”
(FARKAS 2012, 264.)

Nagyon fontosak azok az adatok, amelyek a büntető igazságszolgáltatás (rendőrség, ügyészség, bíróság) keretein belül jelennek meg. A bírósági statisztikák, a KSH adatai, az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) vagy éppen a Robotzsaruból nyert adatok informatívak lehetnek például bizonyos társadalmi rétegekben nagyobb előfordulással bíró bűncselekmények kimutatására. Ugyan sok szempontból megkérdőjelezhetetlen kvantitatív adatokkal szolgálnak, azonban csak és kizárólag azokról a bűncselekményekről, amelyek a hatóság látókörébe kerülnek. Ezek pedig sok esetben csupán a töredékrésze a tényleges elkövetéseknek. Tipikusan például a nemi erkölcs elleni bűncselekmények vagy a családon belüli bántalmazások igen nagy latenciával járnak együtt.

Ezért nagyon fontos információval szolgálhatnak az áldozatok és szemtanúk tanúvallomásai, a meghallgatások anyagai, az igazságügyi szakértői vizsgálatok anyagai, illetve a helyszíneléshez kapcsolódó dokumentációk. A globális kép kialakításának szempontjából nagy relevanciája van a bűncselekmények körülményeinek, hiszen nem laboratóriumi

körülmények között interpretálódnak, még akkor is, ha elsődlegesen a bizonyítékok gyűjtése a cél, nem pedig a pszichológiai folyamatok megértése.

A bizonyítandó tények megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, ezért a büntetőeljárás során igazságügyi pszichológus szakértőket, konzultánsokat alkalmaznak. A szakértőknek talán a gyermekek esetében van a legnehezebb dolguk. A gyerekek vizsgálata során például a következő területeket érintik:

- verbális képességek, rajzkészség szintje;
- a nevelésekor alkalmazott fegyelmezési módok;
- érzelmi/hangulati állapotainak kezelése, ennek az átlagtól való eltérése;
- személyiségtorzulásra utaló jelek;
- gyermekközösségben betöltött szerepe;
- másokkal való viszonya;
- az események felelevenítése;
- személyiségében előforduló átlagtól való eltérés (például kóros pszichés változás);
- direkt vagy indirekt ráhatás, betanítás jelei.

A vizsgálatok eredményeiből nemcsak a bűncselekmény körülményeire, az érintettekre való hatására lehet következtetni, de arra is, hogy adott esetben az áldozat pszichológiai támogatásra szorul-e.

Az áldozatokkal, elkövetőkkel kapcsolatos kutatások

Számos kutatás, amely áldozatokhoz kötődik, klinikai körülmények között (kórházban, terápiás kezelése alatt) valósul meg, fókuszba pedig főként az erőszakos bűncselekményekre terjed ki, és az áldozatok tapasztalatainak, sokszor torz emlékein alapszik. Azonban az önbeszámoláson alapuló vizsgálatoknak, a retrospektív információk (tanúvallomások) összegyűjtésének korlátai mellett mégis fontos szerepe van a viktimizálódás folyamatának, valamint a bűncselekmények áldozatra gyakorolt következményeinek megértésében. Sokszor bővebb információt nem kapunk az elkövetőkről, és ha igen, akkor az áldozat nemritkán torzított szemüvegén keresztül láthatjuk a bűncselekményt. Továbbá nehezíti a helyzetet, hogy például az érzelmi bántalmazás nagyon nehezen vizsgálható terület jellegéből adódóan.

Áldozatnak tekintjük az ENSZ 1985-ben deklarált 40/34. határozata szerint azt a személyt, aki testi, mentális vagy érzelmi sérülést/sérelmet szenvedett el olyan cselekmény következtében, amit a jogrend büntet. Áldozatnak tekinthetjük tágabb értelemben nemcsak a bűncselekményt közvetlenül elszenvedőt, hanem a hozzátartozóit is, valamint azokat a személyeket is, akik segítségére voltak. Így azok a személyek is válhatnak áldozattá, akik szemtanúi voltak az eseményeknek.

A rendőrség ORFK-utasítás formájában [2/2013. (I. 31.) ORFK-utasítás a rendőrség áldozatsegítő feladatairól] kimondja, hogy a speciális áldozatsegítő feladatokat a rendőrség kötelekébe tartozó áldozatvédelmi referensek látják el, akik kapcsolatot tartanak az áldozatsegítő központokkal. Hazánkban áldozatsegítő központok Budapesten, Szombathelyen és Miskolcon működnek azzal a céllal, hogy a bűncselekmények következtében megváltozott élethelyzetbe került áldozatokat támogassák egyénre szabott pszichológiai segítségnyújtással, illetve életvezetési tanácsadással. A 0–24 órában működtetett áldozatsegítő vonal mellett

számos programmal (kerekasztal-beszélgetésekkel, tudományos eseményekkel) is segítik az áldozatokat a bűncselekmények okozta sérelmek feldolgozásában.

Erőszakos bűncselekmény áldozatává nagyobb eséllyel válnak nők, gyerekek, idősek és fogyatékkal élők (lásd a *Családi erőszak* című kerettest). Az egyéni sajátosságokból fakadóan egyéni eltérések tapasztalhatók mind érzelmi, mind élettani, mind pedig mentális síkon. Az igen széles spektrumon megjelenő mintázatok eltérő traumaélménnyel járnak. Vannak, akiknél teljes mértékben elmaradnak a stresszreakciók, míg másokban átlagon felüli szorongás, frusztráció jelenhet meg, akár poszttraumás stressz zavar is. Azonban a pszichológiai megközelítés abból indul ki, hogy egy erőszakos bűncselekmény, mivel a személy mindennapi tapasztalatain túlmutat, ezért potenciális traumatikus esemény, amely a személy számára váratlan és bejósolhatatlan történés, ezért pszichés tünetek jelentkezhetnek akár hónapok múltán is.

Családi erőszak

35 éves rokkantnyugdíjas, alkoholista, büntetett előéletű apa hat gyermekét terrorizálta. Öt éven át mindennaposak voltak a házastársi bántalmazások, ezeknek a gyerekek tanúi voltak. Amikor az apa hazaért az éjszaka közepén, a család többi tagja elmenekült otthonról. Volt, hogy egy bevásárlóközpontban várták, hogy az apa elaludjon, és hazamehessenek, és volt, hogy a Margit-szigetre menekültek. Az apa a legkülönfélébb módon bántalmazta érzelmileg a gyerekeit: „A lányok új ruhájába belefújta az orrát, ha fürdeni akartak, beleköpött a kádba. Ha WC-re akartak menni, körbevezelte a WC-csészét, ülőkéit. Ha barátok mentek hozzájuk, szétdobálta a holmijukat, hogy rendetlenség legyen. Egy alkalommal szétért a gyerekek számítógépét. A gyerekeket elhanyagolta, nem foglalkozott velük.”

A gyerekek anyjukkal jó viszonyban voltak.

„A gyerekeket az anyjuk bántalmazása nagyon megviselte, igyekeztek védelmezni őt, édesapjuknak könyörögtek, hogy ne bántsa anyjukat, ne ölje meg őt. Előfordult, hogy a bántalmazó a gyerekeknek azt mondta: hogy majd akkor öli meg anyjukat, ha iskolában lesznek.”

Az apa feljelentette az anyát kiskorú veszélyeztetése miatt, és így nyilatkozott: „Valóban megrúgtam, megütöttem párszor az asszonyt, de nem ez a lényeg, hanem, hogy miért.” (FARKAS 2012, 47.)

Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI), valamint a Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács is megvalósít, támogat olyan anonim kutatásokat, amelyek az áldozattá válás előfordulásáról adatokkal szolgálnak. Azonban a kutatási beszámolók is hangsúlyozzák sok esetben, hogy mindig szem előtt kell tartanunk, hogy bizonyos populációk alulreprezentáltak, mert rendkívül nehéz vagy éppen nem lehetséges a tanulmányozásuk. Például a szexuális erőszak férfi áldozatait vagy egyéb vulnerábilis populációból származókat (például prostituáltak, hajléktalanok) esetében igen nagy fokú látencia feltételezett az áldozatok titkolózása miatt. Parti szerint csupán az áldozatok ötöde, hatoda fordul bírósághoz (PARTI et al. 2017).

Természetesen az elkövetők is torzíthatnak a beszámolóikban, sőt sok esetben alapvető motivációjuk is, hogy jobb színben tüntessék fel magukat (lásd a *Hamis feljelentés* című kerettest). Szintén az igazságügyi pszichológus és pszichiáter szakértő feladata, hogy az exploráció során kiszűrje a szimuláció és disszimuláció eseteit, mert elképzelhető, hogy éppen az elkövető válik áldozattá.

Hamis feljelentés

A feljelentés szerint a 12 éves kislányt a néhány évvel idősebb, mentálisan sérült bátyja szexuálisan molesztálta. A családon belüli helyzet miatt a kislány átmeneti nevelésbe került. A kislány az exploráció során elmondta: Ő a bátyám. Sajnos hazakerült a gyermekotthonból. Addig minden jó volt nekem... Állandóan nyaggat, hogy játsszak vele. ...Ő a legjobban a számítógépezést szereti, de azt is velem együtt. A számítógépen szokott nézni pornót... állandóan nyaggat, jár a szája, egy TV filmet se lehet végignézni tőle... Meghúzza a hajamat, piszkál, ilyesmi... Mit tudom én, mit csinál ő a fürdőszobában, nem szoktam utánamenni... Úristen, maga mindenről tud? Na mindegy, akkor elmondom. Nem szoktam vele egy ágyba feküdni... Nem húzta le előttem a gatyáját... Hazudtam. Na és?! Azt hittem, ha ezt mondom, elviszik otthonról a bátyám... Igen k...ra meglepődtem, hogy engem vittek el, és nem engedtek haza." (SÓFI-FODOR 2014, 18–19.)

Szintén említést érdemel az a per is, amely során a közel öt éven keresztül terhelt személyt a Kúria 2017. november 7-én született döntése értelmében felmentette (Bfv. III. 859/2017/13. Kúria ítélete). Az ügy korábbi terhelje, majd a Kúria döntésének értelmében áldozata a piros közlekedési lámpánál várakozott kocsijában, miközben két motoros érkezett. Betörték (erőszakos támadás) az ablaküveget, és eltulajdonították (lopás) a táskáját. Értékeinek visszaszerzése miatt a motorosok után eredt, és az egyik motoros az üldözés következtében életét vesztette. A Kúria kimondta, hogy az áldozatot megillette a birtokvédelem. Magyarország Alaptörvényének V. Cikke kimondja, hogy „mindenkinek joga van törvényben meghatározottak szerint a személye, illetve a tulajdona ellen intézett, vagy az ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához”, tehát a jogtalan támadással szembeni ellenállás mindenkit megillető alapjog. A támadók hasonló jellegű bűncselekményeket már korábban is elkövettek Franciaországban, amelyekért ott szabadságvesztésre is ítélték őket. Kifejezetten piros lámpánál álló, jobb márkájú autókat és a jobb első ülésen lévő női táskákat kerestek, az elkövetést segítő, bukósisakjukra adóvevőt erősítettek, amellyel egymással tartották a kapcsolatot.

Az elkövetőkkel szintén klinikai, de sok esetben börtönkörülmények között vagy a szabadulást követően különböző programok keretein belül végzik a pszichológiai vizsgálatokat. Talán a legnagyobb jelentősége a bűncselekmény okai feltárásának van. A bűncselekmény elkövetésének motivációi és okai ismeretében a bevezetett preventív programok támogatják a bűnmegelőzést, ezáltal csökkentve a bűncselekmények előfordulását. Azonban sokszor alapvető kérdés, hogy az elkövető egyáltalán bűnösnek tekinti-e magát, ami sokszor a valóságokban is megjelenik. Ebben az esetben önmagában a tettel, a tett következményeivel való szembesülés is feladat lehet.

„Prostitúcióra kényszerítettem a fiatalkorú sértetett. A szexuális kapcsolathoz nem volt szükség erőszakra. A lány már meg volt félemlítve, így természetes volt, hogy szexuális kapcsolatot létesít. Nem érzem magam pedofilnak, mert a kiskorú lányt már felnőttnek tartottam.” (VARGA 2013, 22.)

A média szerepe

Ezen tárgykörben fontos továbbá beszélnünk a média szerepéről, amely közvetíti a bűncselekmények részleteit érintő információkat. Felelőségük nagy, hiszen általuk szélesebb körben válnak ismertté a bűncselekmények körülményei, az elkövetők személyisége, felelősségvállalása vagy éppen az áldozatok pszichés nehézségei. A társadalom széles körét érdeklő ügyek csak a médián keresztül nyerhetnek publicitást, hiszen az emberek többsége nem tud jelen lenni a bírósági tárgyalásokon. Erre hivatkozott Kalina József tanácselnök bíró úr is, amikor a csepeli tornatanár büntetőügyét tárgyalta. A 2005–2014 között 36 intézeti nevelt és szociálisan hátrányos helyzetű, 8 és 18 év közötti fiút szexuális cselekményre kényszerítő tornatanár ugyan minden alkalommal indítványozta zárt körű tárgyalását, de ez a fenti okok miatt nem valósult meg. Azonban a média kétélű fegyver. Egyrészt széles publikum értesülhet a bűncselekményről, azonban azok a gyerekek, akik áldozattá váltak, hosszú távon stigmatizálódhatnak (GYURKÓ 2016).

5.1.3. A bűncselekmények pszichológiájának alapvető kérdései

A bűnelkövetéssel foglalkozó pszichológusoknak nagy kihívása, hogy bizonyos bűncselekménytípusok igen alaposan (például emberölés), míg mások (például rablás) kevésbé vannak felderítve. Például az emberölés büntette pontosan jelenik meg a statisztikákban, hiszen az emberölést elkövetők 95%-a bekerül a büntető igazságszolgáltatás (rendőrség, ügyészség, bíróság, büntetés-végrehajtás, pártfogói felügyelet) rendszerébe. Ennek okán viszonylag reprezentatív tudás birtokában vagyunk például a sorozatgyilkosok tipológiáját illetően, de például a betörők tipológiája tekintetében nem. Nagy különbség van továbbá a motivációkat illetően, hiszen a mérnöki precizitással megtervezett és kivitelezett pénzért való gyűjtogatás, illetve magáért az élvezetért elkövetett gyűjtogatás között rendkívül nagy szakadék tátong, bár a végeredmény ugyanaz. A cselekmény mögöttes indokai közti különbséget nehéz meghatározni, és nem elég csupán a tett jellegzetességeit vizsgálni. Például az anyagi haszon reményében gyűjtogatók pszichológiai elemzése nagyon kevésbé kutatott terület, ezzel szemben magáért a vágyak kieléséért gyűjtogatók kényszersergyógykezelést kapnak, és az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben (IMEI) szakértők felügyelete alatt edukációban vesznek részt.

Az elhatározástól a cselekmény megtételéig vagy a cselekmény akaratlan bekövetkezéséig hosszú az út. Erről a folyamatról számos ügyben közvetlen módon kapnak információt az áldozatoktól és elkövetőktől a pszichológusok, amivel a nyomozati pszichológia (*investigative psychology*) foglalkozik. Azonban hazánkban elsősorban alkalmaznak a kihallgatások, a nyomozások, a bűnügyi helyszínelések során pszichológusokat, bár igen értékes szempontokkal tudnának szolgálni egy-egy ügy nyomozásához (CANTER 2017). A kriminálpszichológiai aspektusból fókuszban a kognitív, emocionális és interperszonális jegyekkel rendelkező individuum (egyén) van, sokkal inkább, mint a társadalmi, politikai vagy gazdasági megközelítésű koncepciók esetében. Canter véleménye szerint a bűncselekmények pszichológiai különbözőségei okán bűncselekménytípusok különíthetők el (CANTER 2017):

- családon belüli erőszak;
- szexuális erőszak;

- erőszakos bűncselekmények (testi sértések, emberölés);
- vagyon elleni bűncselekmények;
- csoportos bűnelkövetés, szervezett bűnözés, terrorizmus;
- mentális zavarok következtében megjelenő bűncselekmények.

A továbbiakban a könyv egyéb fejezeteiben részletesen nem tárgyalt területeket vesszük górcső alá, így a következőkben a családon belüli erőszak területét villantjuk fel.

Családon belüli erőszak

Meghatározását tekintve családon belüli erőszakról akkor beszélünk, „ha valaki a hozzátartozója biztonságát, testi-lelki épségét veszélyezteti vagy károsítja, önrendelkezésében vagy szexuális önrendelkezésében korlátozza, testi erőszakot követ el vagy annak elkövetésével fenyeget, illetve e személy tulajdontárgyait szándékosan tönkreteszi, s ezzel elviselhetetlenné teszi az áldozat számára az együttélést” (HERCZOG–KOVÁCS 2004, 6.). Az erőszaknak/bántalmazásnak különböző formái vannak, amelyek súlyossági fokuk, gyakoriságuk, ismétlődésük, krónikus fennállásuk, illetve a bántalmazóval való kapcsolat kontextusában fejeződnek ki. Jellegük szerint a sokszor átfedésben lévő területeket a következő négy csoportba soroljuk:

1. fizikai bántalmazás,
2. érzelmi bántalmazás,
3. szexuális bántalmazás,
4. elhanyagolás.

Marono az ex-FBI-ügynökkel, Navarróval karöltve mutatta ki, hogy a gyermekkorban elszenvedett bántalmazás megjelenik a sorozatgyilkosok tipológiájában, azaz a gyermekkori abúzus meghatározhatja egy sorozatgyilkos karakterisztikáját (MARONO–KEATLEY 2018). Nem szeretnénk a determináltság látszatát kelteni, ezért hangsúlyozzuk, hogy a következő tudományos tapasztalatok nem állnak törvényszerűen bekövetkező kauzális összefüggésben egymással. A sorozatgyilkosok példáit felhozva természetesen ellenpéldákkal is jócskán szolgáltathatunk, jelen esetben csupán az a célunk, hogy láttassuk, vannak összefüggések a gyermekkorban elszenvedett bántalmazások és a felnőttkorban előforduló brutális cselekedetek között.

Fizikai bántalmazás

A fizikai bántalmazás végkifejlete könnyebb vagy súlyosabb testi sérülés, de maradandó károsodással és legsúlyosabb esetben akár halállal is járhat. Hazánkban az első nagy hatású kutatás e tárgykörben Tóth nevéhez fűződik (TÓTH 1999), aki kimutatta, hogy a népesség körében a testi fenytetés általánosan elfogadott és alkalmazott nevelési módszer, amit Herczog (2004) megerősített. Ahogy korábban említettük, mind biológiai, mind pedig szociális faktorok szerepet játszanak a személyiségfejlődés alakulásában. Amennyiben a gyermekkorban fordul elő nagymértékű fizikai bántalmazás, az a gyermek érzelmi életében bekövetkező

változásokat eredményezhet, amelyek pszichés tünetekkel járhatnak (például hangulati labilitás, szorongás).

Az átlag feletti intelligenciával rendelkező Edmund Kemper nem átlagos gyermekként látta meg a napvilágot. Születésekor 6 kg volt, felnőttkorára 120–130 kilós lett, és 206 cm-es. A nem átlagos gyermek nem átlagos körülmények között, anyja brutális bántalmazásaiban nevelkedett. Nagyszüleit legyilkolta. Amikor megkérdezték tőle, hogy miért ölte meg a nagymamáját, az volt a válasza, hogy: „Mindig is tudni szerettem volna, milyen érzés megölni a nagymamát.” Esete azért is figyelemre méltó, mert az FBI viselkedéselemzői az ő esetén keresztül írták le a homicid triászt (emberölési hármas egységet), amely a gyermekkori állatkínzás, a megkésített ágybavizelés, illetve a gyűjtögetés kontinuumával írható le.

Érzelmi bántalmazás

A krónikusan fennálló negatív interakciók ismétlődése az érzelmi (pszichés) bántalmazás, amelynek egyik következménye lehet a negatív énkép, az értéktelenség élményének (insufficienciaérzés) kialakulása (KAIRYS 2002). A bántalmazott személye értéktelenségének hangsúlyozása, a szeretet hiánya, a hibáinak kiemelése, valamint a szándékos megalázás, illetve az erőszak szemtanúja tipikus példái. Ezek következményeként a személyben bűntudat/szégyenérzet alakulhat ki, amely az önértékelési problémákat okozza. A bántalmazó számos esetben tárgyként tekint a bántalmazottra, akit másoktól izolálhat. A jellemzően pszichés tünetek széles spektrumon jelennek meg, többek között alacsony önértékelés, perfekcionizmus, depresszív tünetek, autoagresszió, illetve a bántalmazási helyzetekben való passzív viselkedés (*freezing*) jelenhet meg. Amennyiben a gyermekkorban huzamosabb ideig fennálló érzelmi bántalmazás fordul elő, úgy a deviáns magatartás (szerhasználat, bűnözés) jelentkezhet. Bácskai és Gerevich kutatásukban kimutatták, hogy a bántalmazott serdülők nagyobb arányban használnak drogot, és/vagy fogyasztanak alkoholt az átlaghoz képest (BÁCSKAI–GEREVICH 2006).

Ahogy Marono és Navarro kimutatta, a gyermekkorban elszenvedett pszichológiai bántalmazás kapcsolatban állhat azzal, hogy a sorozatgyilkos az emberölés során hajlamos áldozatának mérhetetlen gyötrelmet, kínlórást okozni (MARONO–KEATLEY 2018). Ed Gein sorozatgyilkos borzalmas tetteit számos film feldolgozta, így többek között a *Psycho*, a *Bárányságok hallgatnak*, a *texasi láncfűrész* és az *Amerikai horrorsztori* is. Apja alkoholista, brutális ember volt, akitől Ed anyja vallási okokból nem vált el. Anyjával és testvérével a várostól egy távol eső farmra költöztek, ahol a külvilággal nem, de anyja szélsőséges nézeteivel annál inkább szembesült. Anyja úgy vélte, hogy a világ bűnös, az alkohol rossz dolog, és a nők is azok, kivéve saját magát. A Bibliából a halálról és az isteni gyilkosságról szóló részeket olvasott el esténként. Testvére kétséges körülmények között hunyt el. Amikor édesanyját is elvesztette, teljesen izolálódott a külvilágtól. Rendkívüli módon érdekelt a női test, ezért frissen elhantolt női tetemeket ásott ki a temetőben, és magával vitte egy-egy testrészüket. Egy idő után már nem elégedett meg a holttestekkel, és áldozatairól lefejtette a bőrt, amiből „ruhát” készített magának. Az FBI viselkedéselemzői közvetlen összefüggést mutattak ki a gyermekkori élmények és a felnőttkori brutális gyilkosságok között.

Szexuális bántalmazás

A szexuális bántalmazást megélt áldozatok (lásd a *Családon belüli szexuális erőszak* című kerettest) traumaként élik meg a velük történeteket, amely az abúzus súlyosságától, folytatóságától és az áldozat személyiség szerkezetétől is függ, ezért speciális kihallgatási technikákat alkalmaznak (CRONCH 2006).

Családon belüli szexuális erőszak

A 32 éves férfi biztonsági őr a 7, illetve 11 éves nevelt lányával létesített szexuális viszonyt több alkalommal. Amíg a lányok édesanyja aludt, addig történt a szemérem elleni erőszak, továbbá telefonjával felvételeket is készített. A gyerekeket azzal félemlítette meg, hogy megveri őket. A bántalmazó arról számolt be, hogy „13–14 éves koromig apám rendszeresen megerőszakolt. Mindig az apám hangját hallom: minek élsz? Ha lányokkal teszed, jobb lesz... Ezek a hangok mondták, hogy csináljam.” Az eljárás során az anya nem hitt lányainak. A nevelőapa disszociális személyiségzavarban szenved, és beilleszkedési problémákkal, alkalmazkodási zavarral küzd (FARKAS 2012, 235.).

A traumatizáltság mértékétől függően a pszichés tünetek széles spektrumon jelennek meg. Jellemzően előfordul a fokozottabban jelentkeznek, ha családtag követi el a szexuális bántalmazást. Az áldozat ebben az esetben főként magát hibáztatja, és bűntudatot él meg, érzelmi instabilitás (hangulatváltozás, visszahúzódo viselkedés) jelentkezhet. A gyermekkorban elszenvedett bántalmazás legfőbb veszélye a személyiségfejlődésre gyakorolt rendkívüli hatása. Roberts és munkatársai a gyermekkori szexuális bántalmazás felnőttkorban megjelenő változásait mutatták ki, amelyek a mentális minőségek változásaiban (például depresszió, szorongás, alacsony önértékelés), a nem tradicionális családtípus követésében, valamint a szülői magatartásban reprezentálódnak (ROBERTS et al. 2004). A gyermekkorukban szexuálisan bántalmazott anyák gyermeküket inkább egyedül nevelik, számos esetben rendezetlen párkapcsolataik vannak, és gyermekeik körében nagyobb arányban fordul elő serdülőkori terhesség. A családi diszfunkciók, illetve a családi kohézió alacsony szintje pedig szignifikáns rizikófaktorai a szexuális reviktimizáció előfordulásának. A gyermekkorban elszenvedett szexuális bántalmazás hosszú távon kóros pszichés elváltozásokat eredményez, amit számos kutatás támasztott alá (FIGUREA et al. 1997).

Bradley és Follingstad öt területen határozta meg a tünetek megjelenését, amelyekhez konkrét magatartási megnyilvánulásokat is rendelt (BRADLEY–FOLLINGSTAD 2001):

1. *Szomatizáció, disszociáció*: pszichés bázison nyugvó testi tünetek jelentkezése; disszociatív magatartás; szerabúzus; öngyilkossági kísérletek; táplálkozási zavarok; a szexualitás zavarai; poszttraumás stressz zavar.
2. *Érzelemliség*: hangulatzavarok (például szorongás, depresszió) és az én kiegyensúlyozatlanságából fakadó (szelfregulációs) problémák, amelyek érzelmi instabilitásban, impulzivításban, pánikrohamokban, *acting-outokban* (érzelmi kitörésekben), valamint antiszociális (deviáns) viselkedésben jelentkezhetnek.
3. *Interperszonális kapcsolatok*: a szociális funkciózavarok kihatnak a párkapcsolatra, az egyéb családi kapcsolatokra, de szexuális problémákban és a szociális szerepek töredezettségében, torzulásában, valamint szociális izolációban jelentkezhetnek.

4. *Identitásproblémák*: az önértékelési zavarok hátterében az énkép problémái állnak, ami a másokkal szembeni bizalmatlanságban, tanult tehetetlenségben, identitás-zavarban jelentkezhet.
5. *A bántalmazás megismétlődése*: a személy öntudatlanul keresheti azokat a helyzeteket, amelyekben újra átélheti a traumát, de ő maga is bántalmazóvá válhat.

Ahogy korábban említettük, a gyermekkorban elszenvedett szexuális bántalmazás egy sorozatgyilkos karakterisztikájában úgy jelenhet meg, hogy az emberölés együtt jár nemi erőszakkal, a halál beálltát követő további cselekedetekkel (*overkill*), megjelenhet a nekrofilia, illetve a tetem a gyilkosság helyszínéről más helyszínre történő szállítása (MARONO–KEATLEY 2018).

Elhanyagolás

Az elhanyagolás többnyire nem szándékos cselekedet, de azokat a mulasztásokat öleli fel, amelyek a bántalmazott személy testi, mentális és pszichés egészségét fenyegetik (HERCZOG 2007, 127.). Az elhanyagolás egyik szélsőséges esete 1970-ben került napvilágra Los Angelesben (*Genie* é. n.). Az akkor 14 éves Genie-t nem sokkal a második születésnapja előtt apja bezárta egy sötét szobába, ahol egy székhez kötözve tartotta. Tulajdonképpen teljes mértékben izolálta a külvilágtól több mint tíz éven keresztül. A gyermek nem kapott igényeinek megfelelő fizikai, mentális, pszichés támogatást a szülőjétől. Ha hangot adott ki, apja azt veréssel torolta meg. Amikor a hatóságok rátaláltak Genie-re, nem tudott beszélni, mozgáskoordinációja fejletlen volt, és a szociális világba is nehezen illeszkedett be. Ebben a szélsőséges elhanyagolási helyzetben irreverzibilis idegrendszeri változások, agyi károsodások jelentek meg következményként a pszichológiai gondozás ellenére is. Természetesen a károsodás mértéke általában véve függ attól, hogy a bántalmazott személyt milyen tartósan, mely életszakaszában és mekkora mértékben éri az elhanyagolás.

5.1.4. Pszichológiai perspektívák

Bizonyos kriminálpszichológiai megközelítések a bűncselekményeket azon célból csoportosítják, hogy az adott bűncselekményt elkövető személy(ek) pszichológiai adottságait könnyebben tárgyalják. Mi nem ezt a koncepciót tartjuk kiindulópontként, mivel úgy véljük, hogy ugyan elkülönülnek tipológiák, viszont egyfajta „átjárhatóság” tapasztalható a különböző bűncselekmények között, amely megnehezíti egy-egy magyarázóelv kizárólagos alkalmazhatóságát. Ahogy korábban már részleteztük, a bűnelkövetés pszichológiai momentumai, az elkövetők és áldozatok karakterisztikája azok a legfőbb területek, amelyeket a kriminálpszichológia tudománya különböző aspektusokon keresztül közelít meg, és amelyekre a mai napig eltérő koncepciók mentén válaszol.

Aktuálisan a pszichológia tudományára nagy hatást gyakorolnak a legújabb orvosi, biológiai felfedezések, amelyek ezeket a koncepciókat sokszor alapjaiban rengetik meg. Nagyon komoly filozófiai, jogi és etikai kérdések merülnek fel akkor, amikor tudjuk valakiről, hogy a születés pillanatában olyan genetikai mutációval, károsodással rendelkezik, amely

predesztinálja agresszív természetének megjelenését. Ezen kérdésekre korábbi fejezetek részletesen kitértek, jelen esetben csupán az epigenetika tudományának pszichológiai koncepciókra kifejtett alapjaiban módosító hatását hangsúlyozzuk.

Evolúciós pszichológiai megközelítés

Az evolúciós pszichológiai megközelítésben az emberi jellemvonásokat az ember szociális és ökonomiai körülményeit is figyelembe véve az evolúciós gondolkodás keretein belül közelítik meg. A képviselők álláspontja szerint a genetikailag kódolt stratégiák határozzák meg magatartásunkat a szülői gondoskodás komplex rendszerén belül. Az evolúciós pszichológia. A következőkben azokat az argumentumokat emeljük ki a bűncselekmény elkövetőjévé válás és áldozattá válás tekintetében, amelyek bizonyítást nyertek:

- genetikai kapcsolat;
- reprodukív érték;
- erőforrások mértéke;
- nem és születési sorrend.

A *genetikai kapcsolat* tapasztalatok alapján meghatározó faktora az utódhoz való viszony-nak, mert az utódba való erőforrások befektetése igen értékes, azokra terjed ki, akik tovább örökítik a géneket. Számos kutatás megerősítette, hogy az úgynevezett Hamupipőke-hatás (*Cinderella-effect*), azaz a mostohagyerekek bántalmazása gyakoribb az átlagpopulációhoz képest, ami ezt támasztja alá (TOOLEY et al. 2006).

Fontos momentum olyan mechanizmusok alkalmazása, amelyek az utódok *genetikai rátermettségét*, túlélési esélyeit, illetve reprodukív értékeit növelik, hiszen ezáltal a genetikai állomány örökítése is nagyobb valószínűséggel történik meg. Minél több utód születik, annál nagyobb az esélye a genetikai továbbörökítésnek. Viszont amennyiben az utód reprodukív értéke alacsony, például fogyatékkal élő, mentálisan retardált, úgy a szülői ráfordítás mértéke lecsökkenhet vagy megszűnhet, sőt ezen populációban született gyerekeknek nagyobb esélye van arra, hogy bántalmazást szenvednek majd el (DALY–WILSON 2009, 19.). Az utód reprodukív értéke, valamint az erőforrások mértéke szoros kapcsolatban áll egymással, ami befolyásolja a szülői gondoskodás sajátosságait. Két *szaporodási stratégiát* különíthetünk el a populációbiológiai modell szerint (MACARTHUR–WILSON 1997, 78.).

A mennyiségorientált stratégia általában olyan instabil környezetben alakul ki, amelyben az erőforrások (ökológiai, szociális feltételek) kiszámíthatatlanok, ezért magas születésszám mellett alacsony szülői ráfordítás mutatkozik.

A minőségorientált stratégiára ellenben stabil környezetben, megjósolható erőforrások jellemzők, így az alacsony születésszám mellett magas szülői ráfordítás jelenik meg.

Természetszerűleg azokban a populációkban, ahol a szülők nem fektetnek nagy hangsúlyt az utódok gondozására, nevelésére, jellemzővé válik a mennyiségorientált szaporodási stratégia, amely maga után vonja a bűncselekmények megnövekedett számát is (MACARTHUR–WILSON 1997, 78.).

Diszpozicionális perspektíva

A diszpozicionális perspektíva képviselői szerint a személyiséget meghatározó gondolatok és érzések konzisztenciát mutatnak. A velünk született diszpozíciók (jellegzetességek) a nem szélsőséges környezeti tényezőkkel szemben viszonylagos ellenállást mutatnak, és alapjaiban határozzák meg a személy magatartását. Tulajdonképpen ebben a megközelítésben a személyiség koherens magatartást mutató egyedi entitás, amit vonások mentén akár tipológiákkal is le lehet írni. A klasszikus személyiségtipológiák (például Hippokratész–Galénosz, Sheldon, Kretschmer, Lombroso, Jung) számos tekintetben nem elégitik ki a pszichológia tudományos elvárásait, mégis az ember alapvető igényéből fakadóan – miszerint könnyebben igazodjunk el a világban – alkalmaznak a hétköznapiakban csoportosításokat. Ezek előnye, hogy a személyiséget meghatározó diszpozíciókat gyorsabban felismerhetjük, azonban hátránya, hogy éles határvonalakat húznak meg kategóriák között, ezért előítéletes gondolkodásra serkenthetnek.

Jacobson és Gottman például a keringési rendszer sajátosságai alapján állította fel a bántalmazók két csoportját (JACOBSON–GOTTMAN 1998). Azt bizonyították, hogy a feleségbántalmazók egyik csoportja a bántalmazás előtt nyugodt és összeszedett, illetve gyorsan és kegyetlenül támad, megőrizve önuralmát. Őket „kobrának” nevezték el. Ezzel szemben a „pitbullok” lobbanékonyak, idő telik el, amíg indulataik a tetőfokukra hágnek, de akkor mindent elsőprő robbanásban nyilvánulnak meg. A két csoport között egyéb különbségeket is megfigyeltek:

5.1. táblázat

A „kobrák” és „pitbullok” közötti különbségek

Kobrák	Pitbullok
Erőszakosan viselkednek másokkal.	Általában csak a párjukkal szemben erőszakosak.
Nemigen éreznek megbánást.	Bizonyos fokú büntudatot tanúsítanak.
Az azonnali kielégülés vágya hajtja őket.	Az elhagyástól való félelem hajtja őket.
Képesek elengedni az áldozatot, és továbblépni.	Rögeszmések, gyakran követik az áldozatot.
Felsőbbrendűnek érzik magukat.	Az áldozat szerepét öltik magukra.
Nagy dumások, képesek hihető történetet mondani a nyomozó hatóságnak.	Érzelmileg kiegyensúlyozatlanok.
Elbűvölők és karizmatikusak.	Depresszióra hajlamosak, inkább befelé fordulók.
A helyzet ellenőrzése azt jelenti a kobrák számára, hogy nem mondják meg nekik (mármint a kobrának), hogy mit tegyenek.	A helyzet ellenőrzése párjának folyamatos megfigyelését jelenti.
Traumatikus gyermekkor, gyakori erőszak fordult elő a családban.	Megjelenhet erőszak a családi háttérben.
A terápia/bántalmazói kezelési programok nem hatékonyak esetükben.	Bizonyos esetekben sikeresek a bántalmazói programok.

Forrás: DUTTON 2013, 43.

Goldberg, Costa és McCrae nevéhez fűződik a személyiséget öt faktor mentén leíró BIG FIVE, amely napjainkban a leginkább elfogadott személyiségvonás-modell (HALLER 2018). E szerint a személyiségünk öt alapvető faktor mentén írható le, amelyek a következők:

1. *extraverzió*: amely a szociális nyitottságban és a társasági viselkedésben tükröződik, és olyan személyiségvonások kapcsolhatók össze vele, mint például a dominancia, a státusvágy, a szociális kapacitás és a határozottság.
2. *barátságosság/együttműködés*: faktora azt mutatja, hogy az illető mennyire szimpatikus mások számára, a környezete mennyire tartja melegszívűnek, illetve mennyire könnyű vele együttműködni.
3. *lelkiismeretesség*: faktora a kitartás, a felelősségteljes magatartás és a szorgalmas munkavégzés mutatója.
4. *emocionalitás (neuroticitás)*: faktora az egyén érzelmi nyugodtságát, kiegyensúlyozottságát és magabiztosságát mutatja.
5. *nyitottság (intellektus)*: faktora az egyén fantáziadúságát, az új tapasztalatokra való nyitottságát és kíváncsiságát fedi le.

A személyiségdimenziók ezen megközelítése azonban nem mentes a kritikáktól. Számos kutató a BIG FIVE alapvető koncepcióját kérdőjelezi meg, miszerint a nyelvhasználatból lehet-e következtetni a személyiség legfőbb jegyeire, míg mások az öt faktor számát keveslik (MIRNICS 2006). A bűnelkövetőkre ugyan nem lehet egységes álláspontot alkalmazni a vonások jellegzetességeinek terén, azonban a sötét triáddal való összefüggésben rendelkezésre állnak tapasztalatok. A sötét triád fogalmát elsőként Paulhus és Williams vetette fel, amely három személyiségjegyet takar (PAULHUS–WILLIAMS 2002).

1. *narcizmus* (szociális dominancia): legfőbb jellegzetességei a nagyzólok elképzelések saját magával kapcsolatban, a dominanciára törekvés, a saját különlegességének hangsúlyozása, mások kihasználása, illetve az empátiahiány.
2. *pszichopátia*: legfőbb jellegzetességei a félelemnélküliség, a kockázatvállalás és a könyörtelenség.
3. *machiavellizmus*: legfőbb jellegzetessége a mások kihasználása és megtévesztése.

Az ezen vonásokkal rendelkező személyek nagyobb valószínűséggel követnek el bűncselekményeket, okoznak mások számára distresszt, főként akkor, ha például egy cégen belül vezetői posztot töltenek be. A sötét triád szociális dimenziója például a BIG FIVE nyitottságdimenziójának alacsony mértékével jár együtt (HODSON et al. 2009).

Tanulásméleti perspektíva

A megközelítés egyik eklatáns példája – a környezeti tényezők kizárólagos hatásának szélsőséges módon történő képviselőre – a behaviorizmus atyjának Watsonnak elhíresült kijelentése, miszerint: „Adjatok nekem egy tucat egészséges, ép gyermeket és az általam megjelölt környezetet felnevelésükre, s garantálom, hogy bármelyiket véletlenszerűen kiválasztva, olyan szakembert nevelek belőle, amilyet csak akarok – orvost, ügyvédet, művészt, kereskedőt, főnököt s akár koldust, vagy tolvajt is, függetlenül elődei tehetségétől, hajlamaitól, képességeitől, foglalkozásától és fajtájától.” (PLÉH 1992, 151.) Elméletét ma

már kutatásetikailag nemcsak aggályosnak, de bűncselekmény kategóriájába tartozónak is tekintjük. Watson például „a kis Albert esetén” keresztül próbálta igazolni elméletét, ami a pszichológiatörténet legsötétebb fejezeteinek egyike, bár igen nagy hatást gyakorolt a múlt századi amerikai pszichológiai gondolkodásra.

A tanulásméleti perspektíva a bűnelkövetői magatartást úgy magyarázza, mint minden egyéb magatartást, amelyet az egyén a szociális tanulás során sajátítja el, és amelyek ki is olthatók. Ezért jut nagy szerep a büntetésen és a jutalmazáson keresztül történő egyes magatartások megerősítésének. Az emberi magatartás determinisztikus szemlélete az élet-tapasztalatok és a környezeti ingerek szerepét emeli ki, ezáltal azt a képet sugallva, hogy az ember sorsa eleve elrendelt, és ha olyan körülmények közé születik a gyermek, akkor szinte biztos, hogy kriminális karriert fog befutni.

A mai napig szintén nagy hatással van a pszichológiai gondolkodásra Dollard és Miller frusztráció-agresszió hipotézise (GEEN–DONNERSTEIN 1998, 53.). E szerint, ha a személy az igényeinek és céljainak akadályoztatása esetén belső feszültséget (frusztrációt) él meg, az agresszióhoz vezethet (MILLER 1941). A hipotézis szerint három helyzet okozhat frusztráción alapuló agresszív magatartást:

- egyrészt, amikor a személy valamit el szeretne érni, de valamilyen módon akadályoztatva van;
- másrészt, amikor a személy körül a környezetből egyfajta provokáció/támadás, elutasítás vagy a pozitív önértékelését befolyásoló helyzet teremődik, illetve
- harmadrészt, amikor egy kellemetlen inger huzamosabb ideig nyomasztja a személyt.

A második típusú frusztrációra hozunk fel egy igen szélsőséges példát! Két középiskolás 1999. április 20-án úgy ment be az egyesült államokbeli Columbine gimnázium kapuin, hogy nemcsak magukat, de másokat is megölnek. 12 diák és egy tanár halt meg, de több mint 20 másik embert sebesítettek meg, mielőtt magukkal is végeztek volna. A tragédia nemcsak a serdülőket érintő mentális problémákra irányította rá a figyelmet, társadalmi kérdéseket is felvetett (például a fegyvertartáshoz való jog kérdését). A mészárlás után 17 évvel az egyik elkövető édesanyja, Sue Klebold egy TED-rendezvényen mesélt történetéről (KLEBOLD 2016).

„Columbine egy szökőárhoz volt hasonló, és miután levonult, a közösség és a társadalom évekig dolgozott azon, hogy felmérje hatását. Évekig tartott, míg fel tudtam dolgozni a fiamról rám maradt örökséget. Az a kegyetlen viselkedés, ami az élete végén jellemezte, megértette velem, hogy teljesen más volt, mint akinek én ismertem. Később sokan megkérdezték tőlem: »Hogy lehet, hogy nem vetted észre? Milyen anya voltál?« Még ma is felteszem magamnak ugyanezeket a kérdéseket. A lövöldözés előtt úgy gondoltam, hogy jó anya vagyok. Arra neveltem a gyerekeimet, hogy törődjenek másokkal, hogy egészséges, felelősségteljes felnőttek legyenek. Ez volt életem legfontosabb célja. A tragédia viszont meggyőzött arról, hogy mint szülő elbuktam. Az édesapja mellett én voltam az, aki a legjobban ismerte és szerette Dylant. Ha bárkinek tudnia kellett volna arról, mire készül, az én voltam, igaz? De nem tudtam.

... A fiam halála nem tiszta öngyilkosság volt, hanem tömeggyilkosság is egyben. Meg akartam tudni, hogyan lesz öngyilkossági hajlamból gyilkolási vágy. De erről nem sok kutatás van,

és nincsenek egyszerű válaszok. Igen, valószínűleg régóta depressziós volt már. Személyiségét tekintve maximalista, öntörvényű gyerek volt, és emiatt is kisebb volt a valószínűsége, hogy bárkitől is segítséget kérjen. Az iskolában olyan hatások érték, ami elindított egy olyan válaszareakciót, ami miatt értéktelennek, megalázottnak és végtelenül dühösnek érezte magát. Bonyolult baráti kapcsolata volt egy olyan fiúval, aki megértette ezt a dühöt és elidegenedést, és aki maga is súlyosan zavart volt, manipulatív és gyilkosságra hajlamos.

... Tudom, hogy ezzel a tragédiával, ezzel a sokszoros tragédiával kell leélnem az életem. Tudom, hogy sok ember számára az én veszteségem összemérhetetlen az áldozatok családjának veszteségével. Tudom, hogy az én szenvedésem nem enyhíti az ő szenvedésüket. Tudom, hogy olyanok is vannak, akik szerint nincs jogom a fájdalomhoz, szerintük a sorsom nem lehet más, mint örök büntudat.

... A tragikus valóság, hogy bármennyire figyelmesek és felelősségteljesek vagyunk is, nem biztos, hogy szükség esetén segíteni tudunk. A szeretet mégis azt diktálja, hogy sosem szabad feladni a reményt, hogy felismerjük a felismerhetetlent."

A jutalmazás és büntetés jelentőségét hangsúlyozta Bandura, aki felismerte, hogy a jutalmak képesek megnövelni egy cselekvés gyakoriságát. Úgy vélte, hogy az agresszív magatartás kialakulásának hátterében a környezeti minták állnak. A gyermek az erőszakot megélve, látva követi az erőszakos modell magatartását, amelyet utánzás révén sajátít el. Ma már jól tudjuk, hogy ez nem teljesen így van, de egy biztos, a jutalmaknak és a gyermek számára nagyon fontos modellértékű személyeknek nagy szerepe van a személyiségfejlődésben.

Pavlov kutatásait alapul véve Overmier és Seligman bizonyította a stresszkeltő szituációk traumaképző hatását (OVERMIER–SELIGMAN 1967). Kimutatták, hogy bejósolhatatlan helyzetekben, amelyeket a személy stresszhelyzetként él meg, érzelmi reakcióval válaszol, amely egyik eredménye lehet a tanult tehetetlenség. A személy azt éli meg, hogy nincs hatása a körülményekre, ki van szolgáltatva, és nem rendelkezik azon kompetenciákkal, amelyek a kellemetlen helyzet feloldását eredményeznék. Ezek hatására egyfajta passzivitás jelenik meg a viselkedésében, és ez akkor is fennáll, amikor lehetősége lenne a kellemetlen helyzetet elkerülni.

Walker a tanult tehetetlenség elméletét vonatkoztatta azon nőkre, akik a bántalmazások ellenére is a bántalmazói kapcsolatban maradnak (WALKER 1979). A bántalmazott nők azt élik meg, hogy nem tudják kontrollálni a helyzetet, ezért olyan attitűdöt alakítanak ki, hogy nem képesek sem a helyzetekre, sem pedig a személyekre hatást gyakorolni, így bent rekednek a bántalmazott helyzetben. Azonban nemcsak a felnőttek esetében, de a gyermekben is kialakulhat a tanult tehetetlenség élménye. Ha a gyerek azzal szembesül, hogy a szülei nem dicsérik, ha mindig negatív visszajelzést kap, akkor kialakulhat benne a maladaptív passzivitás (negativizmus, passzivitás). A hangulati, kognitív és viselkedési szinten megjelenő zavarok azt okozhatják, hogy feszültségkeltő helyzetben passzivitás (tanult tehetetlenség) fogja jellemezni, ezért még arra vonatkozóan sem tesz kísérletet, hogy elhárítsa a kellemetlen helyzetet, kikerüljön abból. Ezek rendszeres és krónikus megjelenése pedig tartós személyiségjegyévé válhat. Sokszor felmerül a kérdés, hogy a szexuális bűncselekmények áldozatai miért évekkel később tesznek feljelentést, ha egyáltalán tesznek. Schneider azt vélelmezi, hogy nem történik más az esetek nagy részében, mint hogy kialakul a tanult tehetetlenség. Mivel az elszenvető kiszolgáltatott, nem képes változtatni a helyzetén, ezért

beletörődik abba.⁴³ Kialakulhat továbbá az az élménye, hogy nincs hatással a helyzetekre, emiatt önértékelési problémák, illetve a teljesítményhelyzetben megjelenő csökkent aktivitás mintázata jelentkezhet.

Pszichoanalitikus perspektíva

Freud vitathatatlan érdeme, hogy ráirányította a figyelmet a pszichés determináltságra, egész konkrétan a tudattalan folyamatok fontosságára. Személyiségelméletében megalkotta az ösztönén (id), az én (ego) és a felettes én (szuperego) hármassá struktúrát, a lélek topográfiai modelljében pedig elkülönítette a tudatos, a tudatelőtt és tudattalan lelki folyamatokat. Modelljében tehát nagy szerepe van a tudattalan folyamatoknak, amelyek a psziché mély rétegeiben húzódva határozzák meg a magatartást. A pszichoanalitikus irányultságú hozzáállás a gyermekkori történések feltárásával és az emlékek vágyakkal és motivációkkal kapcsolatos egymásra hatásával foglalkozik. Azon feltevésen alapszik, hogy a múlt feltárásával a felszínre kerülnek azok a pszichés konfliktusok, adott esetben traumatikus élmények, amelyek meghatározzák a személyiséget. A személyiségről alkotott szemlélete dinamikus, azaz úgy tekint rá, mint amit folyamatosan mozgásban levő, egymást támogató, illetve gátló folyamatok határoznak meg.

A pszichoanalitikus megközelítés egyik legfőbb vívmánya, hogy az elhárító mechanizmusok (más néven énvédő mechanizmusok) pszichés folyamatokban betöltött szerepét részletezte. Ezen működések arra hivatottak, hogy a személyt érintő frusztrációkat és szorongásokat csillapítsák, esetleg megszüntessék, ezáltal biztosítva a személyiség integritását (FREUD 1996, 57.). Vannak helyzetek, amelyekben a tudat irányítása alól kivonódnak élmények, így azok például elfojtás alá kerülhetnek. Tulajdonképpen a kellemetlen, félelmetes, megterhelő tapasztalásokat a személy kiszorítja a tudatos szintről, és a tudattalan szintre helyezi át. Ezt a folyamatot mutatja be például Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című művében. A főhős elfojtásból fakadó gyilkos tettének előzményeit mesterien ábrázolja. Azonban amikor az elfojtás egyszer csak a felszínre tör, annak igen brutális tettekben megnyilvánuló következményei lehetnek, nem csak a szépirodalom lapjain (lásd a *Brutális visszavágás* című kerettest).

Brutális visszavágás

P. E. (41 éves nő) külföldről hazamenekült gyermekével férje elől. Az apa (büntetett előéletű) ellen külföldön többszöri bántalmazás miatt eljárás volt folyamatban. Az apa miután megtalálta őket, hozzájuk költözött. A férj rendszeresen ivott. Az anya egy alkalommal, amikor az ittas apa bántalmazta 10 éves gyermekét, cipőfűzővel megfojtotta. Ahogy mondta: „Én csak le akartam állítani, hogy hagyja abba. Véget akartam vetni ennek a lelki és fizikai terrornak.” (FARKAS 2012, 189.)

Szintén terápiás tapasztalatokra építve fogalmazták meg az azonosulás az agresszorral elméletüket, miszerint a gyermek a bántalmazóval szembeni félelmét azonosulással (identifikációval) oldja fel, amelynek eredményeként ő maga is bántalmazóvá válik. Az azonosulás során nem pusztán modellkövetés valósul meg, hanem az abuzív szülő tulajdonságait is személyiségebe építi (McCLUSKEY–HOOPER 2000, 212.).⁴⁶

A pszichoanalitikusok a kötődési magatartás (gondozóhoz való ragaszkodó magatartás) tárgykörében is maradandót alkottak. Bowlby az 1950-es évektől végezte kutatásait intézetben nevelkedett gyerekek körében. Tapasztalati tudására építette kötődésméleletét (*attachment theory*), amely azon alapszik, hogy a gyermek életében stabilan jelen lévő gondozó hiányában a gyermekek kognitív, mentális és érzelmi síkon kárt szenvedhetnek (BOWLBY 1969). Úgy vélte, hogy a kora anya-gyerek kapcsolatban megjelenő zavar későbbi mentális zavarokat okozhat.

Harlow műanyahelyzet néven ismertté vált kísérletsorozatát rézuszmajmokon végezte. Bowlbyhoz hasonlóan a kötődési viselkedést vizsgálta, ennek érdekében az újszülötteket izolálta az anyjuktól. Kimutatta, hogy a korai kötődés befolyásolja a szociális referenciát. A műanyán nevelkedett majmok szociális kontextusban fejletlenebbek voltak, kerültek az intimitást, amennyiben ennek ellenére utóduk született, durván bántak a kölykeikkel. Hasonló kísérletet ma már természetesen nem lehet végezni, de Harlow tapasztalataiból azt a következtetést vonhatjuk, hogy a kora gyermekkorban átélt szociális kapcsolatok minősége hatást gyakorol a személyiségfejlődésre, és akár deviáns viselkedések formájában is érvényre juthat.⁴⁸

Ainsworth által megalkotott „idegen helyzet”-teszt (*strange situation test*) (1978) szintén a kötődésméleltre épül. Azt vizsgálja, hogy különböző helyzetekben (például idegen jelenlétében, egyedül, anyával) a 12–18 hónapos gyerekek milyen reakciói vannak, amelyek négy kötődési mintázattal írhatók le (AINSWORTH–BELL 1970).

A biztonságosan kötődők (B típus) adaptív megküzdési stratégiákkal rendelkeznek még frusztrált helyzetben is.

A bizonytalanul kötődők egyik alcsoportja, az *ambivalens* (C típus) csecsemők alulszabályozzák érzelmeiket, az anya személye nem nyújt számukra biztonságot.

A szintén bizonytalanul kötődők másik alcsoportja az *elkerülő* (A típus) csecsemők, akik túlszabályozzák érzelmeiket, és frusztrált helyzetben elkerülő magatartást produkálnak.

Solomon (MAIN–SOLOMON 1986a) Ainsworth rendszerét egy negyedik típussal egészítette ki, amely csoport a dezorganizált/dezorientált (zavarodott/megmerevedett) elnevezést kapta. Igen széles spektrumon jelenik meg az ebbe a csoportba tartozó csecsemők viselkedési repertoárja, és a mi szempontunkból ez a csoport a legérdekesebb. A gondozóhoz való kötődés konfliktusokkal terhelt, ezért jelenhet meg egyrészt a dezorganizált viselkedés (például közeledik az anyjához, de közben elfordítja a fejét), másrészt a dezorientáció. Ezen kötődési magatartás ritka, traumatizálódottak, elhanyagoltak, szexuális vagy fizikai bántalmazást elszenvedettek vagy intézetben nevelkedők esetében figyelték meg.

A kötődési magatartások viszonylagos stabilitással rendelkeznek, és jellegzetességük, hogy a későbbi emberi kapcsolatokban tükröződnek (STARR–WOLFE 1991). Main és Cassidy például kimutatta, hogy az ambivalens kötődésű gyerekek egy része 5–6 éves korára kontrolláló kötődést mutatott (MAIN–CASSIDY 1998). Egyfajta szerepcsere jött létre a gyermek és a szülője között, és a gyerek mintegy a szülő „fejére nőtt”, ami megjelent a szociális interakcióiban, az affektusszabályozásában, a mentális reprezentációiban és az önértékelésében.

A kötődés mentális reprezentációját interjúkon, kérdőíveken keresztül vizsgálják, amelyek azért fontosak, mert ha zavar jelenik meg, az antiszociális viselkedésben nyilvánulhat meg. Styron és Janoff-Bulman bizonyította, hogy a bántalmazás hatással van a felnőttkori szociális kapcsolatrendszerre, ami például a konfliktusmegoldási stratégiákban is megjelenik (STYRON – JANOFF-BULMAN 1997).

Kognitív perspektíva

A kognitív modell középpontjában a mentális reprezentációk (belső mentális folyamatok) állnak, amelyeket főként az emlékezet, a képzelet és a gondolkodás jellegzetességein keresztül vizsgálják. A perspektíva képviselői szerint rendkívüli fontossággal bír a tapasztalatok strukturálása és leképezése, ami gyakorlatilag a körülöttünk lévő világról alkotott tudásunkat tükrözi. A tapasztalatok leképezésében a sémák segítenek bennünket, segítségükkel kódoljuk, csoportosítjuk, egységbe szervezzük az információkat. Ezek a folyamatok teszik lehetővé, hogy könnyebben eligazodjunk a világban. A sémák (tudásstruktúrák) tehát a tárgyak, személyek, helyzetek felismerését és megértését is szolgálják, mert egyfajta támpontként funkcionálnak. Az információkat alapvetően igaznak véljük, egészen addig, amíg nem bizonyosodunk meg az ellenkezőjéről, és a feldolgozásban a sztereotípiák működése befolyásol bennünket.

1. Ha a sztereotípia egyik elemét felidézzük, akkor hajlamosak vagyunk a többi elemet is hozzárendelni;
2. az emlékeinkből hiányzó részeket előszeretettel pótoljuk;
3. mivel az emlékezet szelektív, eleve nem emlékezünk mindenre, a releváns információkat kiemeljük, és azonnal sémát rendelünk hozzájuk, amely sokszor lehet téves.

A fentiekből könnyedén következtethetünk arra, hogy például a tanúvallomások vizsgálataival a kognitív pszichológia jelentős ismeretekkel szolgál (SCHACTER 2002). A téves tanúvallomások egyik oka a tudattalan folyamatok működése lehet. Azt figyelték meg, hogy ha a tanúnak már korábban látott arcot kell felismernie, akkor hajlamos arra, hogy azt idézze fel, akit már látott, függetlenül attól, hogy az az elkövető-e. Ebben az esetben az emlékezeti társítás helytelennek bizonyul.

Téves attribúció is megjelenhet a rendőrségi szembesítéskor (WELLS et al. 2000). Számos esetben a rendőrök bizonyosságnak tekintik, ha a szemtanú a célszemélyhez hasonló személyt jelöl meg. Ennek az az eredménye, hogy a továbbiakban már nem is törekednek az igazi elkövető „felismertetésére”, hiszen „készen vannak”, legalábbis az az élményük. Wells és munkatársai (2000, 581.) a téves tanúvallomások csökkentését célzó technikákat vezettek be. Például olyan módszereket alkalmaztak, amelyek segíthetnek a szemtanúknak a pontosabb felidőzésben. Abban az esetben, ha arra készítették a szemtanúkat, hogy ne a hasonlóság alapján hozzák meg válaszaikat, hanem próbálják meg a részleteket is felidézni, az javította a pontosságot.

Másik érdekes terület, hogy miként lehet a szemtanúkat befolyásolni. Egyik igen látványos példája a szuggesztibilitás, amikor szuggesztív kérdések hatására az emlékek képesek „megváltozni”. Mindez annyira hatásos tud lenni, hogy maga a szemtanú is úgy éli meg élmény szintjén, hogy az információ a saját emléke, holott az nem más, mint a rosszul kérdező rendőre. Ezért a szuggesztív kérdéseket teljes mértékben mellőzni kell a kihallgatás során. Ennek érdekében kognitív interjút célszerű alkalmazni, amely torzítás nélkül növeli az információk mennyiségét (KEBBEL et al. 2008). Azonban azt se felejtjük el, hogy a figyelemnek, a feldolgozási folyamatoknak és az érzelmeknek is hatása van az emlékezetre! Például a jelentős érzelmeket kiváltó eseményekre jobban emlékezünk, ezért fordulhat az elő, hogy szinte minden amerikai tisztán emlékszik, hogy pontosan mit csinált a 9/11 terrortámadás napján.

5.1.5. Összefoglalás

A kriminálpszichológia természetesen a tudományosság kritériumainak megfelelően magyarázza a történeteket, és von le azokból következtetéseket, mégis bizonyos kérdésköröket hipotéziseken alapuló elméletekkel magyaráz, amelyek közül számos az idők során átértékelődött. Voltak olyan pszichológiai perspektívákat képviselő, nagy hatású elméletek, amelyek akár évtizedekig befolyásolták a tudományt, és rányomták bélyegüket egy-egy korszakra, és ezáltal rendkívüli szemléletformáló erővel bírtak. Feladatunk nemcsak a megközelítési módok megértése, hanem az elméletek helyén kezelése is.

5.2. Az antiszociális viselkedés okai

5.2.1. Az antiszociális viselkedés ultimatív (távoli) oksági magyarázata: az evolucionista megközelítés

Annak, amit a mai szóhasználatunkban antiszociális viselkedésnek és antiszociális személyiségformának nevezünk, a gyökerei a prehistorikus korokban a nőkért-nőstényekért folytatott versengésig nyúlnak vissza (BERECZKEI 1999). A megküzdés fontos részét képezte az is, hogy a nő elnyeréséhez és az utódok felneveléséhez egyaránt szükséges anyagi és szimbolikus (például státusz) erőforrásokat is megszerezzék maguknak (BERECZKEI 1999).

E logika mentén haladva azonban arra a következtetésre jutunk, miszerint a ma élő férfiak is – genetikailag kódoltan – kivétel nélkül antiszociálisan kellene, hogy viselkedjenek... Szerencsére, ennél azért árnyaltabb a kép.

Az erőforrásban gazdag, illetve erőforrás-hiányos környezeti feltételek (BARRASH 1980) reprodukív stratégiákra⁵⁹ irányuló hatásairól a talán legkidolgozottabb elméleti munkát Belsky, Draper és Steinberg *szocializációs modelljéhez* (BELSKY et al. 1991) köthetjük. Lényege: az erőforrás-hiányos körülmények közepette zajló szocializáció végső soron ahhoz a mennyiségorientált reprodukív stratégiához segíti hozzá az embert, amely a prehistorikus feltételek mellett adaptívnek bizonyult. Manapság már nem feltétlenül jelent előnyt (több túlélő utódot), de miután biológiai örökségünk része, az alaptendenciákat a mai ember is magával hordozza. Az általuk feltételezett történelem a következő: azok a szülők, akik az anyagi-érzelmi-szimbolikus javak terén hiányt szenvednek (például szegénység), vagy ezek hozzáférhetősége bizonytalan, kevesebbet tudnak/akarnak foglalkozni gyermekeikkel. Szaknyelven fogalmazva a rendelkezésükre álló személyes erőforásaik nagyobbik részét kénytelenek a lét- és családfenntartásra fordítani, miközben kevesebbet tudnak az utódokba beruházni (érzelmek, törődés stb.). Azon családokban tehát, ahol az anyagi erőforrások elégtelenek, és/vagy magas stressz-szint a jellemző (házastársi veszekedések, csonka család, elutasító légkör stb.), mindez a gyerekekre két síkon is kihatással van:

- pszichológiai következmények;
- testi/biológiai következmények.

A lelki életet érintő elsődleges kimenet a bizonytalan kötődési formák (BELSKY et al. 1991) valamelyikének megjelenése. A kötődéssel foglalkozó korábbi tanulmányaik ismeretében

már nem lesz meglepő, hogy a pubertáskort elért, bizonytalan kötődésű fiúgyerekek személyiségi/viselkedési jegyeinek alakulását a szerzők nyomán az alábbiakban írhatjuk le:

- impulzivitás,
- önkontrollfunkciók zavarai,
- érdekvezéreltség,
- függetlenségi törekvések,
- konvenciók elutasítása,
- indulatszabályozás elégtelensége (gyakori dühkitörések);
- nagyobb népszerűség a társak körében (extraverziójuk miatt).

Ugyanakkor a kedvezőtlen családi hatások a fiziológiai/testi működésekre is kihatással vannak. Nevezetesen, a huzamosan fennálló magasabb stressz-szint következtében a nemi hormonok és/vagy a kortizol nevű stresszhormon fokozott elválasztása valósulhat meg (GRABER et al. 1995). Mindkettő elősegíti és gyorsítja a nemi érést. Ezért az erőforrás-hiányos, stresszteli környezetben felnövekvő gyerekek szexuális érése időben korábbra tolódik. A fiatalabb korra elért nemi érettség együtt a pszichológiai jellemzőkkel, a szerzők szerint további sajátosságokat is eredményez:

- korábbi érdeklődés a másik nem iránt;
- korábban elkezdett szexuális élet;
- több szexuális partner;
- rövidebb párkapcsolatok;
- korábban kötött első házasság,
- rövidebb ideig tartó házasság(ok);
- kevesebb befektetés a gyerekekbe.

E fejlődési pálya révén a reprodukzív stratégia eltolódik a mennyiségorientált, úgynevezett R típus felé, nagyobb esélyt adva a magasabb gyerekszámnak, végső soron több túlélő utód megszületésének. Önmagában – a régmúlt korokban – a férfiaknál (sem) lett volna elégséges pusztán az egyik tényezőegyüttes a másik nélkül ahhoz, hogy növekedhessen a gyerekek száma vagy ennek esélye: önmagában a korai nemi érés még nem jár együtt hűtlenséggel, alkalmi kapcsolatok halmozásával vagy éppen rövidebb házassági időtartammal. És viszont: korai nemi érés nélkül az „antiszociális” személyiségi konstelláció Don Juan-i attitűdje csak viszonylag késői időponttól kezdődően fejthette volna ki hatását; márpedig eleink élettartama még a ma élő, hazai férfiakéval sem volt egybevethető...

Az evolúció gondoskodott arról, hogy a sokszor nyilvánvalóan szűkös erőforrásokkal jellemezhető körülmények közepette élő őseink ehhez megfelelően alkalmazkodva több gyermeknek adhassanak életet. A férfiak oldaláról tekintve, e cél megvalósulásához, úgy tűnik, elengedhetetlen volt a ma morálisan kifogásolhatónak ítélt és antiszociálisnak nevezett személyiségkonstruktum (BERECZKEI 1999). Természetesen a modern kor férfiúit már nem kell, hogy „fenyegesse” a nagyobb gyermekáldás, még a fent elemzett szabados életvezetés követése esetén sem – gondoljunk csak a fogamzásgátlás lehetőségére!

Néhány kitüntetett jelentőségű antiszociális viselkedésforma – köztük súlyos bűncselekmények is – végső (ultimatív) okai az emberi evolúció történetében rejlenek. Mindekenelőtt a *gyermekbántalmazás* és a *gyermekgyilkosság* kategóriái tartoznak e körbe.

A kutatók mindkét fent említett, a gyerekek (csecsemők) rovására elkövethető antiszociális megnyilvánulás kapcsán három elsődleges rizikófaktort azonosítottak (BERECZKEI 2003; DALY–WILSON 1981; DALY–WILSON 1985; DALY–WILSON 1998). Ezek:

- a gyerek legalább egyik szülője mostoha (de nincs szó az örökbefogadó szülőkről);
- a gyerek fogyatékossgal született;
- a család súlyosan erőforrás-hiányos körülmények között él, vagy ilyenbe kerül(het).

Mindhárom tényezőben az a közös elem, hogy bármelyik előfordulása aláássa a szülők úgynevezett reprodukív érdekét (DALY–WILSON 1998; DALY–WILSON 1987), azaz azon alapvető, bár többnyire nem tudatos irányultságukat, hogy génjeiket gyermekeik későbbi közreműködése révén minél szélesebb körben terjesszék el. Az első két eset, úgy véljük, nyilvánvaló: a mostohaszülőnek a gyermekhez biológiai értelemben nincs köze; a fizikai vagy szellemi retardáció pedig sokszor valóban akadálya lehet annak, hogy az ilyen gyermek a későbbiekben maga is szülővé váljon (DALY–WILSON 1998; DALY–WILSON 1987). Kanadában, amennyiben az egyik szülő nem vér szerinti, úgy a gyermekbántalmazás aránya mintegy harminc-negyvenszeresen meghaladja az édes szülők által elkövetett hasonló cselekedeteket (DALY–WILSON 1985). A gyermekgyilkosságok tekintetében ez a különbség már hetven-százszoros (DALY–WILSON 1994). A fogyatékos gyermekek sérelmére elkövetett bántalmazások pedig ötször, tízszer gyakoribbak az egészséges gyermekekkel szemben tanúsított bántalmazásokhoz képest (DALY–WILSON 1998). Az erőforrás-hiányos helyzetben pedig a szülő(k)nek – nem tudatosan – mérlegelnie kell, vajon nem éri-e meg jobban, ha a jelen mostoha körülményei közepette törődésben, érzelmi értelemben is kevesebbet fektet a gyerek gondozásába. Az apa hiánya az egyik legfontosabb erőforrás-deficitet megalapozó faktor. Az elmondottak tükrében ezért nem meglepő, hogy a hajadonok kb. két és fél-háromszor nagyobb gyakorisággal követnek el gyermekgyilkosságokat, mint a férjezett asszonyok (DALY–WILSON 1988).

A csecsemőgyilkosságot megengedő tradicionális társadalmak körében végzett vizsgálatok szerint a kiváltó okok az alábbiak szerint alakultak: fogyatékos gyerek, házasságon kívüli születés, ismeretlen az apa személye, ikerszülés (túlzott erőforrás-lekötést igényelne) (DALY–WILSON 1987; DALY–WILSON 1984).

Mindezen tendenciákat így, együttesen semmilyen egyéb tényezővel nem tudjuk kielégítően megmagyarázni, kizárólag azzal a máig ható biológiai-pszichológiai örökségünk segítségével, amelyet a ma embere akarától függetlenül, de magában hordoz. Másrészt azt is bemutattuk, hogy a szocializáció körülményei milyen messzehatóan képesek modulálni az evolúció bennünk élő „termékeit”.

5.2.2. *Az antiszociális viselkedés proximatív (közvetlen) oksági magyarázatai*

A kötődésmélet és az antiszociális viselkedés

Mára világossá vált, hogy a biztonságos kötődésnek milyen nagy jelentősége van a későbbi szocializált életvezetés esélye szempontjából: mérsékelt rizikójú serdülőkorúakkal elvégzett vizsgálatokból kiderült, hogy az autonóm kötődési mintázatú (csecsemőkori biztonságos kötődés = B) fiatalok egyebek mellett csekély valószínűséggel követnek el

szabálysértéseket, továbbá körükben alacsony fokú a deviáns viselkedés megjelenésének, valamint a viselkedési zavarok kialakulásának veszélye (ALLEN et al. 1998). Ezzel szöges ellentétben a legnagyobb valószínűséggel a megoldatlan (*Unresolved* = *U* [HESSE 1996]; csecsemőkorban dezorganizált/dezorientált = *D* [MAIN–SOLOMON 1986b]) felnőtt kötődési típus hozható összefüggésbe a későbbi agresszív és potenciálisan erőszakos viselkedéssel. Súlyos viselkedési-alkalmazkodási zavarokat mutatnak a *D* mintázatba sorolható gyerekek. Mintegy 25%-ukra az ellenséges/agresszív magatartás a jellemző, minden második ilyen kisgyerek kapcsán pedig klinikailag értékelhető tüneteket írtak le (LYONS-RUTH 1997). Sokan közülük elmagányosodnak, szorongva igyekeznek kitérni társaik közeledése elől (JACOBVITZ–HAZEN 1999).

Túl a megfélemlítőként/megfélemlítettként észlelt anyai viszonyuláson (MAIN–HESSE 1990, 1992a), további, szintén a korai anya-csecsemő kapcsolat torzulásához vezető tényezők is szerepet játszhatnak a *D* típusú kötődési forma megjelenésében. Az úgynevezett „az anya és a csecsemő között megszakadt érzelmi kommunikáció” (MAIN–HESSE 1992b) az alábbi anyai viselkedésmintázatot öleli fel:

- érzelmi kommunikációs zavarok;
- szerepek összemosása/összezavarása;
- negatív vagy indokolatlanul beavatkozó (intruzív) viselkedés;
- dezorientáció;
- érzelem visszavonása.

A bizonytalan/fenyegető helyzet aktivizálja a csecsemő kötődési rendszerét (BOWLBY 1969), azonban ahelyett, hogy az anya jelenléte megnyugvást hozna a gyermek számára, és ezáltal a kötődési aktivitás is lecsökkenne, épp a fordítottja történik. Az anya látványa további distresszélményeket hív elő, ami fokozza a kötődési rendszer működését és így tovább... az öngerjesztő körből a baba számára nincs menekvés; amit átél, az a rémület, a megoldás esélye nélkül (MAIN 1995). Amennyiben a csecsemő, majd később már kisgyerek rendszeresen találkozik e dezorganizációhoz vezető élethelyzetek valamelyikével, akkor traumatikus hatásról beszélünk.

Am észre kell vennünk, hogy bár traumatizáló hatású, a rossz bánásmód körébe tartozó anyai viselkedésekről van szó, ezek mégsem keverhetők össze a gyermekbántalmazás fogalmával. Természetesen adódik a kérdés: ha az eddig taglaltak is a fentebbi, súlyos következményekkel járnak együtt, mi mindent okozhat egy gyereknél akár a fizikai, akár a szexuális jellegű abúzus vagy az elhanyagolás szélsőséges esete? Nos, mielőtt megismerkedhetnénk egy lehetséges válasszal, a folytatásban a kötődési formák osztályozásának egy további rejtelmét szükséges áttekintenünk.

A totális lelki összeomlás felnőttkori drámáját tükrözi az elsősorban az *U* mintázat-hoz kapcsolódó kötődési altípus, a *cannot classify* = *CC* (MAIN–GOLDWYN 1998), amelyet a „nem sorolható osztályba” kifejezéssel fordíthatunk le. Míg a csak az *U* kategóriába sorolt személyek esetében az interjúhelyzetben tapasztalt szétesés a korábban elszenvedett traumákra vagy veszteségekre korlátozódik, ez utóbbinál a beszélgetés egészére kiterjed a helyzet kezelésére irányuló stratégia összeomlása (HESSE 1996).

A gyermekkori bántalmazások áldozatainak:

- csecsemőkorban 82%-a *D* kötődési mintázatot mutatott a gondozóikkal szemben („idegen helyzet”), míg a kontrollcsoportnál ugyanez 17% volt (CARLSON et al. 1989).

- felnőttkorban jellemzően megjelent mind az *U* kötődési mintázat, mind az ehhez kötődő *CC* alcsoport (a felnőtt kötődési interjú elemzése alapján) (MAIN–GOLDWYN 1998; LYONS-RUTH – JACOBVITZ 1999).

Úgy tűnik, amellett, hogy a különböző mentális zavarokban szenvedő betegek között ki-magasló arányban találunk *CC* osztályozású személyeket (HESSE 1996), ugyanez állapítható meg az erőszakos cselekmények elkövetőivel kapcsolatban is. Az alábbiakban ez utóbbival összefüggésben mutatunk be néhány bizonyítékot. A házastársak között rendszeresen bekövetkező fizikai bántalmazások elkövetői – jellemzően a férfiak – jelentősen nagyobb arányban reprezentáltak a *CC* alcsoportban (37%), mint a nem bántalmazó kontrollcsoport tagjai (10%) (HOLTZWORTH-MUNROE et al. 1997). A letartóztatott feleségbántalmazók között a *CC* alcsoport aránya már 47% volt (BERECZKEI 2005).

Mentálisan zavart erőszakos bűnelkövetők egy csoportjában végzett kutatás adatai szerint alig találtak a felnőtt kötődési interjú „autonóm” kategóriájába illeszthető elítéltet (5%), ám az *U* kategória 26%-ot, a *CC* pedig 27%-ot tett ki (az *U* mellett vagy nélkül [HERCZOG 2007, 127.]), amivel az érintett körben a leggyakoribb kötődési formát jelentette (VAN IJZENDOORN et al. 1997).

Végiggondolva az alfejezetben megismerteket, arra a következtetésre juthatunk, miszerint:

- az *antiszociális, de nem kriminális viselkedésformák* megjelenése (különösen is az agresszív, ellenséges viszonyulások) szempontjából az a *D/U* kötődési típus a legjelentősebb, amelynek kialakulása valószínűsíthetően a *nem bántalmazó, de traumatikus* tapasztalatok eredménye.
- A *D* típuson belül a *kriminális viselkedési minták* előfordulásai nagymértékben köthetők azon személyekhez, akiknél az *U* kategória és az ehhez kapcsolódó *CC* alcsoport egyaránt azonosítható. Létrejötté valószínűsíthetően a gyermekkorban elszenvedett *fizikai bántalmazásokat és/vagy szélsőséges elhanyagolást* is magában foglaló traumatikus élményeknek köszönhető.

Az utóbbi összefüggés megfordított irányban viszont nem helytálló: az nem igaz, hogy ha az *U* mintázat és a *CC* alcsoport együttesen bukkan fel, akkor a kriminális életvezetés lenne a meghatározó. Ugyanis a nem bűnelkövető (és nem antiszociális) mentális betegek közt legalább olyan gyakorisággal mutatható ki e konstelláció, mint a kriminális csoportban (VAN IJZENDOORN et al. 1997).

A tudatelmélet zavarai és az antiszociális viselkedés

A tudatelmélet a viselkedéértelmezés azon módja, amikor a cselekvő másinak vagy saját magunknak mentális állapotokat tulajdonítunk (PREMACK–WOODRUFF 1978). Valamely embertársunk vagy saját magunk viselkedésének értelmezésekor abból indulunk ki, hogy a megfigyelt viselkedések alanyai lélekkel bíró szubjektumok. Azt feltételezzük, hogy a viselkedések hátterében valamilyen közvetlenül nem megfigyelhető pszichológiai állapotok húzódnak meg, amelyeket mentális tartalmaknak vagy *mentális állapotoknak* nevezünk (DENNETT 1988). A legfontosabb mentálisállapot-kategóriák a *vélekedések, vágyak, szándékok, célok* és az *érzelmeik*.

A tudatelmélet nem egyszerűen csak árnyaltabbá, gazdagabbá teszi a viselkedések jelentéseinek megragadását, de a jövőben várható viselkedés előrejelzése és ezen keresztül annak befolyásolása is hatékonyabban valósulhat meg (DENNETT 1988; GERGELY et al. 1995).

A tudatelmélet működését két, egymással részben átfedésben álló, óriási agyi területet felölelő funkcionális rendszer teszi lehetővé:

- a szándék- és érzelmetulajdonításért elsősorban felelős *tükörneuron-rendszer* (RIZZOLATTI 2004; GALLESE et al. 2004) és
- a vágyak és vélekedések tulajdonítását megvalósító *vágy-vélekedés rendszer* (FRITH–FRITH 2006).

A tükroneuronokat magában foglaló agyi struktúrák a másik ember szándékairól és érzelmi állapotairól árulkodó közvetlenül észlelhető, megtapasztalható ingerekre érzékenyek. Így a mimikai kifejezőmozgások, a gesztusok, a nonverbális kommunikáció jegyei, a megfigyelhető történések, események, a helyzet szemléletesen adott körülményei alkotják a bemeneti információit. A rendszer következtetéseit jórészt automatikusan, gyorsan, csakis a közvetlenül rendelkezésre álló adatokra hagyatkozva hozza meg (FONAGY et al. 2012). Nem veszi figyelembe, nem számol a kontextus jelentésmódosító szerepével. Ezért ha csak a tükroneuron-rendszer aktív (viszont a vágy-vélekedés rendszer nem az), arra támaszkodva nem érthető például az irónia, a mögöttes jelentésréteg jelentősége sem. Szó szerint értelmez. A látszatoknak hisz.

Ezzel szemben a vágy-vélekedés rendszer a közvetett, jórészt csak a kikövetkeztethető szociális információkat elemzi. Reflektív, „elmélkedő”, az egyes mentális állapotok közötti lehetséges oksági kapcsolatokat fűrkészi (FONAGY et al. 2012), más szóval mentalizál: „Azért vagyok szomorú, mert tudom, hogy a gyanúsítottam nem is lehet képes arra, hogy belássa tette súlyát.”

A megfelelően működő szociális kogníció és ezen keresztül a jó szociális alkalmazkodóképesség mindkét tudatelméleti rendszer összehangolt aktivitását igényli (FONAGY et al. 2012).

A bűncselekmények elkövetői között igen nagy arányt képviselnek a reaktív agresszorok. Hart és Hare (1996) adataiból következően a nem pszichopátiás fogvatartottak aránya mintegy 50% körül mozoghat. Az antiszociális személyiségzavarban szenvedők körében a nem pszichopátiás (másként: pszeudo-pszichopátia [BLUMER–BENSON 1975] vagy szerzett szociopátia [DAMASIO 1994]) alcsoportra jellemző az impulzív agresszió felfokozott szintje (BLAIR–CIPOLOTTI 2000; GRAFMAN et al. 1996) – beleértve a brutális, kegyetlen és/vagy az emberi élet elvételét eredményező megnyilvánulásokat is.

A tankönyv egy későbbi részében majd ismertetjük a reaktív agresszió egyik alapvető magyarázatát, amelyet bizvást nevezhetünk az impulzív agresszió prefrontális modelljének. Ezúttal a tudatelméleti funkciók terén megjelenő zavarok és az impulzív agresszió összefüggéseit elemezzük. Az indulatszabályozás súlyos fokú károsodása és a tudatelmélet zavart működése egymást feltételezik (BLAIR 2003; FONAGY–TARGET 1996; FONAGY–TARGET 1998; FONAGY et al. 2003; MAYES 2000; TARGET–FONAGY 1996).

A *tudatelmélet zavarait* két csoportba oszthatjuk. Különbséget tehetünk azok

- torzulásai: a szándékok (motívumok) téves tulajdonítása (ALLEN et al. 2011), valamint

- hiányai: a teljes vagy részleges érzelmi vakság (alexithymia [BLAIR–CIPOLOTTI 2000; FOSSATI et al. 2009; HORNAK et al. 1996]) és a tudatelmélet átmeneti kikapcsolódása (BATEMAN–FONAGY 2008; FONAGY–BATEMAN 2006) között.

A *szándéktulajdonítás zavara* – a szándékok, motívumok félreértései – önmagukban is súlyos következményekhez vezethetnek („a kolléga azért mondta, hogy csinos a ruhám, mert biztosan szeret engem”). Értelmezésünk szerint a szándéktulajdonítás zavarának speciális formája az úgynevezett *elfogult ellenségességtulajdonítás* (EET) jelensége (BLAIR 2003), a mentálisztikus torzítás azon esete, amikor valaki alaptalanul rosszindulatú szándékot tulajdonít a másinak. Az EET torzult szándékértelmezési sémáját a korai életszakaszokban traumatikus tapasztalatként megélt fizikai bántalmazások következtében létrejött reaktív agresszióra vezetik vissza (CRICK–DODGE 1996; DODGE et al. 1995; HUBBARD et al. 2001). Csak az első személyre irányuló történések hozzák működésbe az EET mechanizmusát, harmadik személy érintettsége esetén nem tapasztaltak ilyen jellegű elfogultságot (DODGE–FRAME 1982). Tehát, amennyiben egy elfogult ellenségességtulajdonításra hajlamos személy lábára véletlenül rálép valaki, ő ezt a bemeneti (input) oldalon szándékos, ellene irányuló agresszióként fogja értelmezni. A kimenetet (output) pedig az impulzív agresszió prefrontális modellje írja le. Ezzel szemben, ha tanúja lesz annak, hogy valaki véletlenül egy harmadik személy lábára lép rá, akkor helyesen, a véletlennek tulajdonítja az esetet.

Az *érzelmi vakság* az érzelmkifejezések felismerésének, azonosításának zavara. Reaktív agresszorok kapcsán elsősorban a distresszállapotokat kísérő érzelmek téves azonosítását (ALLEN et al. 2011), tehát az érzelmi vakság részleges formáját (BLAIR–CIPOLOTTI 2000; FOSSATI et al. 2009) igazolták. Amennyiben valaki nem képes felismerni azokat a distresszállapotot kísérő érzelmeket, amelyeket agresszív viselkedésével éppen ő okozott a másik személyben, akkor jelentősen csökken annak az esélye, hogy az úgynevezett erőszakgátlási mechanizmus (BLUMER–BENSON 1975) aktivizálódjon, és ennek révén az agresszív viselkedés leálljon. („Úgy örül a sértegetéseimnek, hogy még a könnyei is kicsordultak. Akkor folytatom...”) Az erőszakgátlási mechanizmus ingere ugyanis a másik személy által átélt szomorúság és/vagy félelem kiváltotta empatikus érzelmi reakció. Ha nincs adekvát érzelmfelismerés, akkor nem lesz lehetőség a megfelelő empátiaalapú érzelmi reagálásra sem. Így nem lesz aktív a viselkedésgátló rendszer sem.

A *tudatelmélet átmeneti*, rövid ideig tartó, teljes körű *kikapcsolódása*, „lefagyása” talán a legsúlyosabb mentálisztikus zavarforma. E szélsőségesnek mondható helyzetben elvész annak lehetősége, hogy a mentalizációra aktuálisan képtelen személy akár saját magára, akár a másokra úgy tekintsen, mint lelki tartalmakkal és folyamatokkal rendelkező, érző emberi lényre. Pedig, ahogyan Bateman és Fónagy fogalmaz, „[a] mentalizáció védelmet nyújt az erőszak elkövetése ellen” (BATEMAN–FONAGY 2008, 185.). Amennyiben a kötődési, affektív kapcsolatok akár gyermekkorban vagy adolescens korban és még a fiatal felnőttkorban is bekövetkező traumája elégségesen súlyos, akkor az általa keltett megalázottság érzése oly átható lehet, hogy még a „kivételes mentalizációs képességű személyek is átmenetileg ellenállhatnak mindannak, ami belülről fakadó, ami szubjektív” (FONAGY et al. 2003, 445.). A gondolkodástól, a lelki tartalmaktól való visszavonulás pedig sokszor „annak a pontnak a közös előzménye, ahol az áldozat elkövetővé lesz” (FONAGY et al. 2003, 445.).

A *korai traumák*, származzanak azok akár nem bántalmazó, de rossz bánásmódot megtestesítő gondozói megnyilvánulásokból, akár bántalmazó magatartásból, az amigdalához

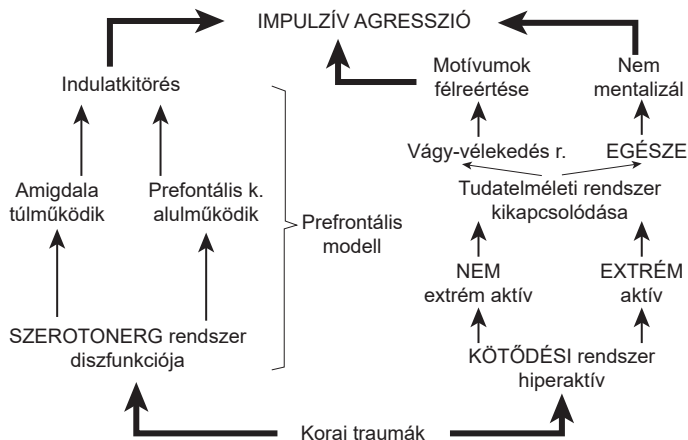
hasonlóan a *kötődési rendszert szintén túlérzékenyítik* (FONAGY–BATEMAN 2006; FONAGY et al. 2011) (szenzitizálják). E tartósan fennmaradó állapotjellemezőnek az lesz a közvetlen következménye, hogy a kötődési rendszer túlérzékenyen reagál majd a kötődési helyzetekre (érzelmesen személyközi helyzetek) vagy azok belső reprezentációira: gyakorta kerül hiperaktív állapotba. „Jaj, miért nézett/nem nézett rám?”, „Jaj, vajon szeret/elfogad/elhagy?” stb. Pszichopatológiai megközelítésben mindez döntően a borderline (FONAGY–BATEMAN 2006; FONAGY et al. 2011), valamint a borderline és a nem pszichopátiás antiszociális személyiségzavar együttesében (komorbid személyiségzavar formájában) szenvedő, markánsan impulzív agresszor személyekre jellemző (BATEMAN–FONAGY 2008).

A *kötődési rendszer* adott helyzetben és időben bekövetkező *hirtelen aktiválódása, fel-fokozott működése* azonban inverz módon *gátló hatást gyakorol a tudatelméleti funkciókra* (BATEMAN–FONAGY 2008; FONAGY–BATEMAN 2006; BARTELS–ZEKI 2004). Feltételezések szerint a hirtelen aktivitásnövekedés hatására előbb a kontrollált, reflektált, következtetéseken alapuló tudatelméleti funkciókért felelős rendszer (a vágy-vélekedés rendszer) deaktiválódik (FONAGY–BATEMAN 2006). A *tükörneuron-rendszer viszont még működőképes* marad. Tehát a közvetlenül hozzáférhető, észlelhető szociális ingereket képes feldolgozni, de a helyzetekbe foglalt áttételes, csak kikövetkeztethető (kontextuális) jelentések nélkül. Példaképpen képzeljük el a következő helyzetet: az egymásba nyilvánvalóan fülig szerelmes pár egyik tagja partneréhez fordulva kérdi: „Ugye szeretsz még?” Az évődő válasz: „Ha most belegondolok, már nem is!” De a kérdező fél értelmezése kizárólag az elhangzottak szó szerinti tartalmára korlátozódik („Nem szeret!”). A tényleges jelentést megadó „idézőjelet”, mivel az csak a helyzet egészének átlátásából érthető meg, ám közvetlenül nem érzékelhető, nem elhangzó fizikai inger – nem képes felfogni. A következmények pedig egy impulzív agresszióra hajlamos partnernél beláthatatlanok.

Amennyiben a *kötődési rendszer aktivitása extrém* mértékig fokozódik, a *tükörneuron-rendszer is lekapcsolódik*. Ekkor, a kötődési rendszer extrém aktivitásszintjének csökkenéséig a *tudatelméleti működés átmenetileg leáll* (FONAGY–BATEMAN 2006; BATEMAN–FONAGY 2008). Ez azt jelenti, hogy ott és akkor az érintett sem saját magának, sem interakciós partnerének nem lesz képes semmilyen lelki tartalmat, mentális állapotot tulajdonítani. A *másik személyt olyan létezőnek látja, akinek nincsenek gondolatai és vélekedései, nincsenek érzései, vágyai és szándékai sem*. Akinek tehát nincsenek emberi ismérvei.

A mentalizáció helyébe ilyenkor ösibb, úgynevezett nem mentalisztikus viselkedésertelmezési mechanizmusok (FONAGY–TARGET 1996; GERGELY et al. 1995) lépnek. Ezek közül kriminálpszichológiai vonatkozása miatt számunkra a *tettetés* vagy más néven a *mintha-mód* (FONAGY–TARGET 1996) a releváns. A mintha-mód aktivizálódása esetén az ember a külső, reálisan adott (fizikai) valóság történéseit úgy éli meg, mintha azok nem lennének ténylegesen lezajló események, mintha nem a valóságban megtörténő dolgokról lenne szó, hanem, épp ellenkezőleg, mintha csak valamiféle hiperrealisztikus álom vagy fantázia termékei lennének. Mintha a történések csak a szubjektív valósága részét alkotnák (FONAGY et al. 2003). Szélső helyzetekben ez az élményegyüttes odavezethet, hogy az intenzív indulatot átélő személy, amikor például vélt sérelméért a másikon elégtételt vesz, akár a brutalitásig fokozódó, indulatilag motivált büntettét a cselekmény elkövetésével egyidejűleg úgy éli meg, *mintha az nem is történné meg a valóságban* (FONAGY et al. 2003). Csak a képzeletében. Mire a tudatelméleti funkciói ismét működőképesek lesznek, és így a megtörténteket a maguk esetlegesen jóvátehetetlen realitásában lesz képes felfogni – már késő.

Az 5.1. ábra együtt mutatja be az impulzív agresszorok reaktív agressziójáért felelős két fő összefüggérendszer – az impulzív agresszió prefrontális modelljét, valamint a hiperaktív működésre hajlamos kötődési rendszer tudatelméleti rendszerekre kifejtett hatásait.

5.1. ábra

Az impulzív agresszorok reaktív agresszióját kiváltó folyamatok

Megjegyzés: vegyük észre, hogy úgy a prefrontális modellen alapuló, mint a hiperaktív kötődési rendszert középpontba állító megközelítés kiindulópontja közös: a korai, ismétlődően elszenvedett traumák sora. Bár, jegyezzük meg, hogy a prefrontális modell által leírt történéssorhoz elvezető folyamatindító traumák azok legsúlyosabb, a bántalmazásokból eredő hatásait követelik meg, míg a másik, hangsúlyosabban pszichológiai indíttatású értelmezési keretben a traumatikus tapasztalatok a nem bántalmazó gondozói magatartás eredményeként is megjelenhetnek.

Forrás: a szerző szerkesztése

5.2.3. Összefoglalás

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy mindhárom, a reaktív agresszióval összefüggésben itt taglalt tudatelméleti zavar (a szándékok félreértelmezése körébe tartozó elfogult ellenségességtulajdonítás, az érzelmi vakság, a tudatelméleti funkciók egészének átmeneti deaktivációja) mindegyike segítségével értelmezhetővé válnak az impulzív agresszió vonásával jellemezhető személyek jellegzetesen reaktív agresszív viselkedéses megnyilvánulásai.

Ezzel szemben a proaktív agresszorok, így mindenekelőtt az antiszociális személyiségzavar pszichopátiás formájával leírható személyek (a pszichopáták) tudatelméleti funkciói megtartottak (épek) (BLAIR et al. 1996; DOLAN–FULLAM 2004; RICHELL et al. 2003). A pszichopáták kíméletlen proaktív agresszióját más tényezők magyarázzák: a (meleg) empátia és a lelkiismereti funkciók teljes hiánya (CLECKLEY 1967). E populáció tagjai pontosan tudják és értik, hogy viselkedésük a másíknak milyen testi-lelki szenvedést okoz, csak éppen mindez hidegen hagyja őket. A tudatelméleti zavarok, mint az agresszív viselkedés pszichobiológiai okai ezért a reaktív (impulzív), de nem a proaktív agresszió magyarázataiként foghatók fel.

5.3. Ajánlott irodalom

- BERECZKEI T. (1999): Genetikai és evolúciós tényezők a deviáns és bűnöző viselkedés kialakulásában. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 6. sz. 21–33.
- BERECZKEI T. (2003). *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris.
- DUTTON K. (2013). *Sikeres és bölcs pszichopaták*. Budapest, Athenaeum.
- FARKAS J. (2012). *Családon belüli erőszak – különös tekintettel a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekményekre*. Disszertáció. Miskolc, Miskolci Egyetem.
- FOGARASI M. (2011). Tudatelméleti diszfunkció az impulzív agresszoroknál. *Rendvédelmi Füzetek*, 2010/3. sz. 46–67.
- FONAGY, P. – LUYTEN, P. – BATEMAN, A. – GERGELY, Gy. – STRATHEARN, L. – TARGET, M. – ALLISON, E. (2012): Kötődés és személyiségpatológia. In CLARKIN, J. F. – FONAGY, P. – GABBARD, G. O. szerk.: *A személyiségzavarok pszichodinamikus pszichoterápiája*. Budapest, Oriold. 39–92.
- FONAGY, P. – TARGET, M. (1998): A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében. *Thalassa*, 9. évf. 1. sz. 5–43.
- SÓFI Gy. – FODOR M. (2014): *Igazságügyi gyermekpszichiátria*. Budapest, Oriold.

Felhasznált irodalom

- AINSWORTH, M. D. S. – BELL, S. M. (1970): Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, Vol. 41, No. 1. 49–67. DOI: <https://doi.org/10.2307/1127388>
- ALLEN, J. G. – FONAGY P. – BATEMAN, A. W. (2011): *Mentalizáció a klinikai gyakorlatban*. Budapest, Oriold.
- ALLEN, J. G. – MOORE, C. – KUPERMINC, G. – BELL, K. (1998): Attachment and adolescent psychological functioning. *Child Development*, Vol. 69, No. 5. 1406–1419. DOI: <https://doi.org/10.2307/1132274>
- BÁCSKAI E. – GEREVICH, J. (2006): Súlyos alkoholfogyasztással összefüggő, családon belüli erőszak. *Lege Artis Medicinae*, 16. évf. 1. sz. 75–83.
- BARRASH, D. P. (1980): *Szociobiológia és viselkedés*. Budapest, Natura.
- BARTELS, A. – ZEKEI, S. (2004): The neural correlates of maternal and romantic love. *NeuroImage*, Vol. 21, No. 3. 1155–1166. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2003.11.003>
- BATEMAN, A. W. – FONAGY, P. (2008): Comorbid Antisocial and Borderline Personality Disorders: Mentalization-Based Treatment. *Journal of Clinical Psychology*, Vol. 64, No. 2. 181–194. DOI: <https://doi.org/10.1002/jclp.20451>
- BELSKY, J. – STEINBERG, L. – DRAPER, P. (1991): Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child Development*, Vol. 62, No. 4. 647–670. DOI: <https://doi.org/10.2307/1131166>
- BERECZKEI, T. (1999): Genetikai és evolúciós tényezők a deviáns és bűnöző viselkedés kialakulásában. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 6. sz. 21–33.
- BERECZKEI, T. (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris.
- BLAIR, R. J. R. – CIPOLOTTI, L. (2000): Impaired social response reversal: A case of 'acquired sociopathy'. *Brain*, Vol. 123, No. 6. 1122–1141. DOI: <https://doi.org/10.1093/brain/123.6.1122>

- BLAIR, R. J. R. – SELLARS, C. – STRICKLAND, I. – CLARK, F. – WILLIAMS, A. – SMITH, M. – JONES, L. (1996): Theory of mind in the psychopaths. *Journal of Forensic Psychiatry*, Vol. 7, No. 1. 15–25. DOI: <https://doi.org/10.1080/09585189608409914>
- BLAIR, R. J. R. (2003): Did Cain Fail to Represent the Thoughts of Abel Before he Killed Him? The Relationship Between Theory of Mind and Aggression. In REPACHOLI, B. – SLAUGHTER, V. eds.: *Individual Differences in Theory of Mind*. Macquarie Monographs in Cognitive Science. Hove, E. Sussex, Psychology Press.
- BLUMER, D. – BENSON, D. (1975): Personality changes with frontal and temporal lobe lesions. In BENSON, D. F. – BLUMER, D. eds.: *Psychiatric Aspects of Neurologic Disease*. New York, Grune–Stratton. 151–170.
- BOWLBY, J. (1969): *Attachment and Loss*. Vol. 1. Attachment. New York, Basic Books.
- BRADLEY, R. – FOLLINGSTAD, D. R. (2001): Utilizing Disclosure in the Treatment of the Sequelae of Childhood Sexual Abuse: a Theoretical and Empirical Review. *Clinical Psychology Review*, Vol. 21, No. 1. 1–32. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(00\)00077-5](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(00)00077-5)
- CANTER, D. (2017): *Criminal psychology*. New York, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315882420>
- CARLSON, V. – CICCHETTI, D. – BARNETT, D. – BRAUNWALD, K. (1989): Disorganized/disoriented attachment relationships in maltreated infants. *Developmental Psychology*, Vol. 25, No. 4. 525–531. DOI: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.4.525>
- CLECKLEY, H. (1967): *The mask of sanity*. 4th ed. St Louis, Mosby.
- CRICK, N. R. – DODGE, K. A. (1996): Social information-processing mechanism on reactive and proactive aggression. *Child Development*, Vol. 67, No. 3. 993–1002. DOI: <https://doi.org/10.2307/1131875>
- CRONCH, L. E. – VILJOEN, J. L. – HANSEN, D. J. (2006): Forensic Interviewing in Child Sexual Abuse Cases. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 11, No. 3. 195–207. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2005.07.009>
- DALY, M. – WILSON, M. (1981): Abuse and neglect of children in evolutionary perspective. In ALEXANDER, R. D. – TINKLE, D. W. eds.: *Natural Selection and Social Behavior*. New York, Chiron Press. 405–416.
- DALY, M. – WILSON, M. (1984): A sociobiological analysis of human infanticide. In HAUSFATER, G. ed.: *Infanticide: Comparative and Evolutionary Perspective*. New York, Aldine de Gruyter.
- DALY, M. – WILSON, M. (1985): Child abuse and other risk of not living with both parents. *Ethology and Sociobiology*, Vol. 6, No. 4. 197–210. DOI: [https://doi.org/10.1016/0162-3095\(85\)90012-3](https://doi.org/10.1016/0162-3095(85)90012-3)
- DALY, M. – WILSON, M. (1987): Evolutionary psychology and family violence. In CRAWFORD, Ch. – SMITH, M. – KREBS, D. eds.: *Sociobiology and Psychology: Ideas, Issues, and Applications*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates. 293–310.
- DALY, M. – WILSON, M. (1988): *Homicide*. New York, Aldine de Gruyter.
- DALY, M. – WILSON, M. (1994): Stepparenthood and the evolved psychology of discriminative parental solicitude. In PARMIGIANI, S. – VOM SAAL, F. S. eds.: *Infanticide and Parental Care*. Chur, Switz, Harwood.
- DALY, M. – WILSON, M. (1998): The evolutionary social psychology of family violence. In CRAWFORD, C. B. – KREBS, D. eds.: *Handbook of evolutionary psychology: ideas, issues and applications*. Mahwah N.J., Erlbaum. 431–456.
- DALY, M. – WILSON, M. (2009): *Homicide*. New Jersey, Transaction Publications.
- DAMASIO, A. R. (1994): *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York, Putnam.
- DENNETT, D. C. (1988): *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest, Osiris.

- DODGE, K. A. – FRAME, C. L. (1982): Social cognitive biases and deficits in aggressive boys. *Child Development*, Vol. 53, No. 3. 620–635. DOI: <https://doi.org/10.2307/1129373>
- DODGE, K. A. – PETTIT, G. S. – BATES, J. E. – VALENTE, E. (1995): Social information-processing patterns partially mediate the effect of early physical abuse on later conduct problems. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 104, No. 4. 632–643. DOI: <https://doi.org/10.1037/0021-843X.104.4.632>
- DOLAN, M. – FULLAM, R. (2004): Theory of Mind and Mentalizing Ability in Antisocial Personality Disorders With and Without Psychopathy. *Psychological Medicine*, Vol. 34, No. 6. 1093–1102. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291704002028>
- DOMSCHITZ, M. (2018): *Kilökött egy 91 éves lovagot a metró elé egy londoni férfi*. Elérhető: https://index.hu/kulfold/2018/10/05/ket_embert_is_a_metro_ele_lokott_egy_londoni_ferfi/ (A letöltés dátuma: 2020. 03. 31.)
- DOSZTOJEVSZKIJ, F. M. (2004): *Bűn és bűnhődés*. Budapest, Jelenkor.
- DUTTON, K. (2013): *Sikeres és bölcs pszichopaták*. Budapest, Athenaeum.
- FARKAS J. (2012): *Családon belüli erőszak – különös tekintettel a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekményekre*. Disszertáció. Miskolc, Miskolci Egyetem.
- FIGUREOA, – E. F. – SILK, K. R. – HUTH, A. – LOHR, N. E. (1997): History of Childhood Sexual Abuse and General Psychopatlogy, *Comprehensive Psychiatry*, Vol. 38, No. 1. 23–30. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0010-440X\(97\)90049-3](https://doi.org/10.1016/S0010-440X(97)90049-3)
- FONAGY P. – LUYTEN, P. – BATEMAN, A. – GERGELY, Gy. – STRATHEARN, L. – TARGET, M. – ALLISON, E. (2012): Kötődés és személyiségpatológia. In CLARKIN, J. F. – FONAGY P. – GABBARD, G. O. szerk.: *A személyiségzavarok pszichodinamikus pszichoterápiája*. Budapest, Oriold. 39–92.
- FONAGY P. – TARGET, M. (1998): A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében. *Thalassa*, 9. évf. 1. sz. 5–43.
- FONAGY, P. – BATEMAN, A. W. (2006): Mechanisms of Change in Mentalization-Based Treatment of BPD. *Journal of Clinical Psychology*, Vol. 62, No. 4. 411–430. DOI: <https://doi.org/10.1002/jclp.20241>
- FONAGY, P. – LUYTEN, P. – STRATHEARN, L. (2011): Borderline personality disorder, mentalization, and the neurobiology of attachment. *Infant Mental Health Journal*, Vol. 32, No. 1. 47–69. DOI: <https://doi.org/10.1002/imhj.20283>
- FONAGY, P. – TARGET, M. – GERGELY, Gy. – ALLEN, J. G. – BATEMAN, A. W. (2003): The Developmental Roots of Borderline Personality Disorder in Early Attachment Relationships: A Theory and Some Evidence. *Psychoanalytic Inquiry*, Vol. 23, No. 3. 412–459. DOI: <https://doi.org/10.1080/07351692309349042>
- FONAGY, P. – TARGET, M. (1996): Playing with reality I: Theory of mind and the normal development of psychic reality. *International Journal of Psycho-Analysis*, Vol. 77. 217–233.
- FOSSATI, A. – ACQUARINIB, E. – FEENEYC, J. A. – BORRONIA, S. – GRAZIOIA, F. – GIAROLLIA, L. E. – FRANCIOSIA, G. – MAFFEIA, C. (2009): Alexithymia and attachment insecurities in impulsive aggression. *Attachment and Human Development*, Vol. 11, No. 2. 165–182. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616730802625235>
- FREUD, S. (1996): *Az én és az elhárító mechanizmusok*. Budapest, Párbeszéd Könyvek.
- FRITH, C. D. – FRITH, U. (2006): The neural basis of mentalizing. *Neuron*, Vol. 50, No. 4. 531–534.
- GALLESE, V. – KEYSERS, C. – RIZZOLATTI, G. (2004): A unifying view of the basis of social cognition. *Trends in Cognitive Science*, Vol. 8, No. 9. 396–403. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2004.07.002>
- GEEN R. G. – DONNERSTEIN, E. (1998): *Human Aggression: Theories, Research and Implications for Social Policy*. USA, Academic.

- Genie (é. n.) Elérhető: www.youtube.com/watch?v=6H2PONmnbPo (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- GERGELY Gy. – NÁDASDY Z. – CSIBRA G. – BÍRÓ S. (1995): Intencionalitás tulajdonítása egyéves korban. *Pszichológia*, 15. évf. 3. sz. 331–367.
- GRABER, J. A. – BROOKS-GUNN, J. – WARREN, M. P. (1995): The antecedents of menarcheal age: Heredity, family environment, and stressful life events. *Child Development*, Vol. 66, No. 2. 346–359. DOI: <https://doi.org/10.2307/1131582>
- GRAFMAN, J. K. – SCHWAB, D. – WARDEN, D. – PRIDGEN, B. S. – BROWN, H. R. (1996): Frontal Lobe Injuries, Violence, and Aggression: A Report of the Vietnam Head Injury Study. *Neurology*, Vol. 46, No. 5. 1231–1238. DOI: <https://doi.org/10.1212/WNL.46.5.1231>
- GYÖNGYÖSINÉ KISS E. (1996): Bűn és bűnhődés. *Thalassa*, 7. évf. 2. sz. 126–136.
- GYURKÓ SZ. (2016): *Egy pedofil sztorija, és ami mögötte van – egy gyermekvédelmi szakember szokatlanul személyes írása*. Elérhető: <https://wmn.hu/ugy/44049-egy-pedofil-sztorija-es-ami-mogotte-van-egy-gyermekevedelmi-szakember-szokatlanul-szemelyes-irasa> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 31.)
- HALLER J. (2018): Gyakorlati személyiséglélektan. In HALLER J. – FARKAS J. szerk.: *Pszichológia a közszolgálatban I*. Budapest, Dialóg Campus.
- HARLOW, H. F. – ZIMMERMANN, R. R. (1959): Affectional responses in the infant monkey. *Science*, Vol. 130, No. 3373. 421–432. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.130.3373.421>
- HART, S. D. – HARE, R. D. (1996): Psychopathy and antisocial personality disorder. *Current Opinion in Psychiatry*, Vol. 9, No. 2. 129–132. DOI: <https://doi.org/10.1097/00001504-199603000-00007>
- HERCZOG M. – KOVÁCS Zs. (2004): *A gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése*. Budapest, OGYEI.
- HERCZOG M. (2004): A gyermekkori testi fenytés, bántalmazás és az érintettek nevelési eszközei. In IRK F. szerk.: *Áldozatok és vélemények II*. Budapest, OKRI. 85–99.
- HERCZOG M. (2007): *Gyermekebántalmazás*. Budapest, CompLex.
- HESSE, E. (1996): Discourse, memory, and the Adult Attachment Interview: A note with emphasis on the emerging cannot classify category. *Infant Mental Health Journal*, Vol. 17, No. 1. 4–11. DOI: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0355\(199621\)17:1<4::AID-IMHJ1>3.0.CO;2-S](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0355(199621)17:1<4::AID-IMHJ1>3.0.CO;2-S)
- HODSON, G. – HOGG, S. – MACINNIS, C. C. (2009): The role of “dark personalities” (narcissism, Machiavellianism, psychopathy), Big Five personality factors, and ideology in explaining prejudice. *Journal of Research in Personality*, Vol. 43, No. 4. 686–690. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2009.02.005>
- HOLTZWORTH-MUNROE, A. – STUART, G. L. – HUTCHINSON, G. (1997): Violent vs. nonviolent husbands: Differences in attachment patterns, dependency, and jealousy. *Journal of Family Psychology*, Vol. 11, No. 3. 314–331. DOI: <https://doi.org/10.1037/0893-3200.11.3.314>
- HORNAK, J. – ROLLS, E. T. – WADE, D. (1996): Face and voice expression identification in patients with emotional and behavioral changes following ventral frontal damage. *Neuropsychology*, Vol. 34, No. 4. 247–261. DOI: [https://doi.org/10.1016/0028-3932\(95\)00106-9](https://doi.org/10.1016/0028-3932(95)00106-9)
- HUBBARD, J. A. – DODGE, K. A. – CILLESSEN, A. H. N. – COIE, J. D. – SCHWARTZ, D. (2001): The dyadic nature of social information processing in boy’s reactive and proactive aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 80, No. 2. 268–280. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.2.268>
- JACOBSON, N. – GOTTMAN J. (1998): *When Men Batter Women: New Insights into Ending Abusive Relationships*. New York, Somin–Schuster.

- JACOBVITZ, D. – HAZEN, N. (1999): Developmental pathways from infant disorganization to childhood peer relationships. In SOLOMON, J. – George, C. eds.: *Attachment disorganization*. New York, Guilford Press. 127–159.
- KAIRYS, S. W. – JOHNSON, C. F. (2002): The Psychological Maltreatment of Children – Technical Report and the Committee on Child Abuse and Neglect. *American Academy of Pediatrics*, Vol. 109, No. 4. 68. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.109.4.e68>
- KEBBEL, M. R. – MILNE, R. – WAGSTAFF, G. F. (2008): The Cognitive Interview: a Survey of its Forensic Effectiveness. *Psychology, Crime and Law*, Vol. 5, No. 1–2. 101–115. DOI: <https://doi.org/10.1080/10683169908414996>
- KLEBOLD, S. (2016): Az én fiam volt a columbine-i lövöldöző. Elérhető: www.ted.com/talks/sue_klebold_my_son_was_a_columbine_shooter_this_is_my_story?language=hu (A letöltés ideje: 2018. 10. 17.)
- LYONS-RUTH, K. – EASTERBROOKS, A. – CIBELLI, C. (1997): Infant attachment strategies, infant mental lag, and maternal depressive symptoms: Predictors of internalizing and externalizing problems at age 7. *Developmental Psychology*, Vol. 33, No. 4. 681–692. DOI: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.4.681>
- LYONS-RUTH, K. – JACOBVITZ, D. (1999): Attachment Disorganization. In CASSIDY, J. – SHAVER, P. R. eds.: *Handbook of Attachment*. New York, Guilford. 520–554.
- MACARTHUR, R. H. – WILSON, E. O. (1997): *The Theory of Island Biogeography*. New Jersey, Princeton University Press.
- MAIN, M. – CASSIDY, J. (1998): Categories of Response to Reunion with the Parent at age 6: Predictable from Infant Attachment Classifications and Stable over a 1-month Period. *Developmental Psychology*, Vol. 24, No. 3. 415–426. DOI: <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.3.415>
- MAIN, M. – GOLDWYN, R. (1998): *Adult attachment scoring and classification system*. Unpublished manuscript. University of California at Berkeley.
- MAIN, M. – HESSE, E. (1990): Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? In GREENBERG, M. T. – CICHETTI, D. – CUMMINGS, E. M. eds.: *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention*. Chicago, University of Chicago Press.
- MAIN, M. – HESSE, E. (1992a): Disorganized/disoriented infant behavior in the strange situation, lapses in the monitoring of reasoning and discourse during the parent's Adult Attachment Interview, and dissociative states. In AMMANITI, M. – STERN, D. eds.: *Attachment and psycho-analysis*. Rome, Guis–Laterza–Figli.
- MAIN, M. – HESSE, E. (1992b): Frightening, frightened, dissociated, or disorganized behavior on the part of the parent: A coding system for parent–infant interactions (4th ed.). Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- MAIN, M. – SOLOMON, J. (1986a): Discovery of a new, insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. In BRAZELTON, T. B. – YOGMAN, M. W. eds.: *Affective development in infancy*. Norwood, Ablex.
- MAIN, M. – SOLOMON, J. (1986b): Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern. In BRAZELTON, T. B. – YOGMAN, M. V. eds.: *Affective development in infancy*. Westport, Ablex Publishing. 95–124.
- MAIN, M. (1995): Recent studies in attachment: Overview, with selected implications for clinical work. In GOLDBERG, S. – MUIR, R. – KERR, J. eds.: *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives*. Hillsdale, Analytic Press. 407–474.

- MARONO, A. – KEATLEY, D. (2018): *A behaviour sequence analysis of serial killers' lives: from childhood abuse to methods of murder*. British Psychological Society Annual Conference, 2018 May 2–4, Nottingham.
- MAYES, L. C. (2000): A developmental perspective on the regulation of arousal basis. *Seminars in Perinatology*, Vol. 24, No. 4. 267–279. DOI: <https://doi.org/10.1053/sper.2000.9121>
- MCCLUSKEY, U. – HOOPER, C. (2000): *Psychodynamic Perspective on Abuse: the Cost of Fear*. London, Kingsley.
- MILLER, N. E. (1941): The Frustration Aggression Hypothesis. *Psychological Review*, Vol. 48, No. 4. 337–342. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0055861>
- MIRNICS Zs. (2006): *A személyiség építőkövei*. Bölcsész Konzorcium, 2006. Elérhető: <http://mek.niif.hu/04800/04808/04808.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 18.)
- OVERMIER, J. B. – SELIGMAN, M. E. (1967): Effects of inescapable shock upon subsequent escape and avoidance responding. *Journal of Comparative Psychology*, Vol. 63, No. 1. 28–33. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0024166>
- PARTI K. – VIRÁG Gy. – SZABÓ J. (2017): A szexuális erőszak jellemzői egy aktakutatás tükrében. In PARTI K. szerk.: *Szexuális erőszak: Mítosz és valóság. Kutatások a szexuális erőszakról*. Budapest: OKRI. 159–201.
- PAULHUS, D. L. – WILLIAMS, K. M. (2002): The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, Vol. 36, No. 6. 556–563. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- PLÉH, Cs. (1992): *Pszichológiatörténet*. Budapest, Gondolat.
- PREMACK, D. – WOODRUFF, G. (1978): Does the chimpanzee have an “theory of mind”? *Behaviour and Brain Sciences*, Vol. 1, No. 4. 515–526. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0140525X00076512>
- RICHELL, R. A. – MITCHELL, D. G. V. – NEWMAN, C. – LEONARD, A. – BARON-COHEN, S. – BLAIR, R. J. (2003): Theory of mind and psychopathy: Can psychopathic individuals read the “Language of the Eyes”? *Neuropsychology*, Vol. 41, No. 5. 523–643. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0028-3932\(02\)00175-6](https://doi.org/10.1016/S0028-3932(02)00175-6)
- RIZZOLATTI, G. (2004): The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience*, Vol. 27. 169–192. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.27.070203.144230>
- ROBERTS, R. – O’CONNOR, T. – DUNN, J. – GOLDING, J. (2004): The effects of child sexual abuse in later family life; mental health, parenting and adjustment of offspring. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 28, No. 5. 525–545. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.07.006>
- SCHACTER, D. L. (2002): *Az emlékezet hét bűne. Hogyan felejt és emlékszik az elme?* Budapest, HVG.
- SCHNEIDER, H. J. (1995): A gyermekek sérelmére elkövetett szexuális bűncselekményekről; a félreismert bűncselekmény. *Belügyi Szemle*, 33. évf. 3. sz. 21–33.
- SIEGEL, L. J. (2011): *Criminology*. Belmont, Wadsworth.
- SÓFI Gy. – FODOR M. (2014): *Igazságügyi gyermekpszichiátria*. Budapest, Oriold.
- STARR, R. H. – WOLFE, D. A. (1991): *The Effects of Child Abuse and Neglect: Issues and Research*. New York, Guilford.
- STYRON, T. – JANOFF-BULMAN, R. (1997): Childhood Attachment and Abuse: Long Term Effects on Adult Attachment, Depression and Conflict Resolution. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 21, No. 10. 1015–1023. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(97\)00062-8](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(97)00062-8)
- TARGET, M. – FONAGY, P. (1996): Playing with reality II: The development of psychic reality from a theoretical perspective. *International Journal of Psycho-Analysis*, Vol. 77. 459–479.

- TOOLEY, G. A. – KARAKIS, M. – STOKES, M. – OZANNE-SMITH, J. (2006): Generalizing the Cinderella Effect to Unintentional Childhood Fatalities. *Evolution and Human Behavior*, Vol. 27, No. 3. 224–230. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2005.10.001>
- TÓTH, O. (1999): *Erőszak a családban*. Budapest, TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok.
- VAN IJZENDOORN, M. H. – FELDBRUGGE, J. T. T. M. – DERKS, F. C. H. – DE RUITER, C. – VERHAGEN, M. F. M. – PHILIPSE, M. W. G. – VAN DER STAAK, C. P. F. – RIKSEN-WALRAVEN, J. M. A. (1997): Attachment representations of personality-disordered criminal offenders. *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol. 67, No. 3. 449–459. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0080246>
- VARGA P. (2013): *Pedofília. A pedofil személyiség pszichológiai jellemzői; egy empirikus kutatás tapasztalatai*. Szakdolgozat, Budapest, Rendőrtiszti Főiskola.
- WALKER, L. E. (1979): *The Battered Woman*. New York, Harper–Row.
- WELLS, G. L. – MALPASS, R. S. – LINDSY, R. C. L. – FISHER, R. – TURTLE, J. W. – FULERO, S. M. (2000): From the lab to the police station: A successful application of eyewitness research. *American Psychologist*, Vol. 55, No. 6. 581–598. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.6.581>